

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

**Соціокультурне
середовище як джерело,
умова та засіб виховання
у педагогічній спадщині
О.А.Захаренка**

Черкаси

2012

„Соціокультурне середовище як джерело, умова та засіб виховання у педагогічній спадщині О.А.Захаренка”. – Черкаси: Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, 2012. – 48 с.

АВТОР:

Крутенко О.В., завідувач лабораторії виховної роботи Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Чепурная Н.М., кандидат педагогічних наук, ректор Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників;

Кудін В.С., методист лабораторії виховної роботи Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

У посібнику обґрунтовано принципи побудови соціокультурного виховуючого середовища авторської школи О. Захаренка. На прикладі Сахнівської школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області визначено шляхи створення сприятливого середовища навчального закладу, яке забезпечує формування загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Затверджено на засіданні Вченої ради інституту.
Протокол № 5 від 29.12.2011

*«Технологією навчально-виховного процесу
в школі потрібно передбачати, щоб кожного
року перед учнівським і педагогічними колективами,
перед батьками, громадськістю була поставлена мета,
до якої треба спільно йти. Ця мета повинна
захопити дітей, вчителів, батьків.
Тоді школа житиме цікаво, творчо,
бачитиме перспективу»
О.А.Захаренко*

Пошук шляхів гуманізації виховного процесу в сучасній школі актуалізує необхідність спрямованості педагогічної науки і практики на самоцінність людської особистості, внутрішні ресурси учнів, їхній саморозвиток. Серед завдань шкільного виховання пріоритетним є створення умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної дитини. Отже, виховний процес у сучасній школі має бути зорієнтованим на формування моральної свідомості школярів, їхніх моральних цінностей, що проявляються у поведінці. Водночас проблема гуманізму особистості зумовлює необхідність усвідомлення потреби саме в гуманістичній моралі, яка притаманна правовому громадянському суспільству.

Виховання громадянина має здійснюватися на засадах розуміння, усвідомлення і реалізації школярами загальнолюдських цінностей. У Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національній доктрині розвитку освіти в Україні ХХІ століття, Законі «Про загальну середню освіту», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», Програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів», «Концепції національно-патріотичного виховання молоді» пріоритетним вектором розвитку освітнього процесу проголошено виховання. У них акцентовано увагу на необхідності подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей, відірваності освіти від національних джерел у контексті пошуку шляхів реформування освіти. У «Концепції національно-патріотичного виховання молоді» зазначено, що головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування у особистості ціннісного ставлення до навколишнього дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції. Вищевикладене свідчить про те, що соціальний запит суспільства щодо підростаючого покоління актуалізує трансформацію системи освіти на якісно новому рівні, який би сприяв формуванню особистості школяра з усталеною ієрархією гуманістичних цінностей, високою моральністю й позитивним ставленням до себе, оточуючих людей, природи, світу. Певні зрушення у змісті освіти, необхідність докорінного реформування національної освітньо-виховної системи актуалізують доцільність історико-педагогічних наукових пошуків з метою творчого використання ідей прогресивних освітян-новаторів сучасними педагогами-практиками і науковцями.

Теорія і практика вітчизняної педагогіки отримала вагомий внесок в особі Олександра Антоновича Захаренка, народного вчителя, академіка АПН України, директора Сахнівської загальноосвітньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Його науково-педагогічний доробок становить близько 100 праць, в яких розглядаються питання виховання гуманістичних цінностей підростаючого покоління. Винятково важливе практичне значення має й те, що О. Захаренко як директор навчального закладу протягом 1966 – 2001 років створив авторську школу, в якій реалізував свої теоретичні погляди. Протягом декількох десятиліть його авторська школа є предметом дослідження науковців і педагогів-практиків.

*Система виховної роботи базується
на ланцюжку щорічних задумів (цілей),
якими захоплюються і діти, і вчителі, і батьки.
Вдало знайдений задум перетворює життя
вчителя і учня в животворний струмочок,
школу – у велику сім'ю, де панує радість, творчість,
а навчально-виховний процес перестає бути
обтяжливим і для дитини, і для вихователя.*

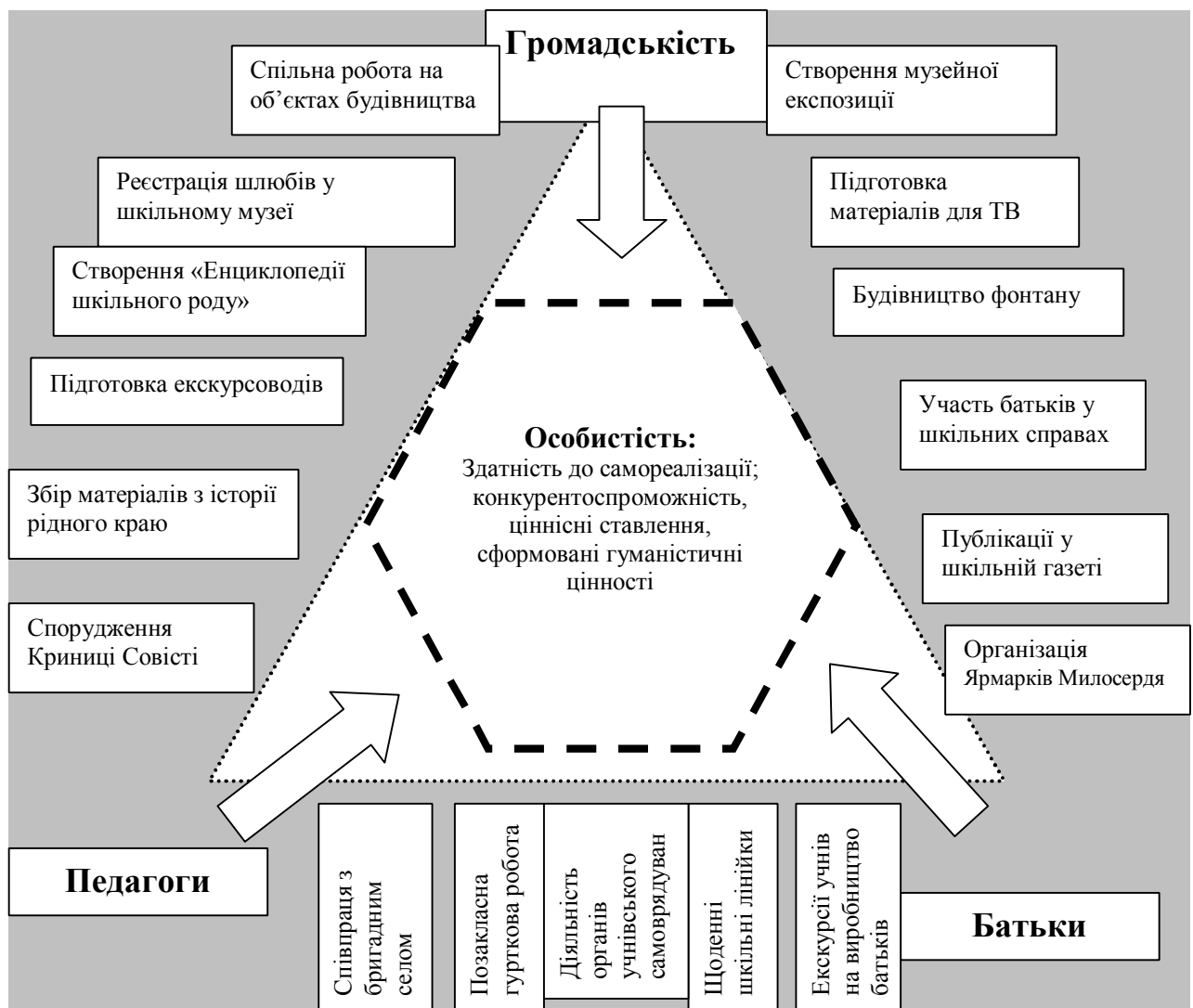
О.А.Захаренко

Безцінним є досвід авторської школи О.А. Захаренка, де було створено унікальну систему навчально-виховної роботи, яка забезпечувала формування високоморальної толерантної особистості, готової до співробітництва; сприяла розвитку здібностей школяра до творчої діяльності, – тобто таку систему, яка базувалася на принципах дитиноцентричної концепції виховання. Новаторський характер діяльності О.Захаренка був спрямований на створення позитивного соціокультурного середовища, усі складові якого функціонували заради забезпечення сприятливих умов для розвитку всіх дітей з урахуванням їх здібностей та обдарувань. Намагаючись забезпечити повноцінний виховний вплив на учнів своєї школи, О.А.Захаренко враховував можливості всіх суб'єктів соціокультурного середовища: педагогічний колектив не тільки підтримував зв'язки з різноманітними закладами, об'єднував їхні зусилля у вихованні учнів, а й фактично досяг того, що школа стала духовно-інтелектуально-культурним центром села. Зусилля вченого-педагога, спрямовані на педагогізацію середовища, сприяли залученню батьківської громадськості до шкільних справ і тим самим забезпечували позитивний вплив не тільки на школярів, а й на доросле населення села Сахнівка. Якщо взяти до уваги, що більшість підручників з педагогіки визначають мету діяльності навчального закладу як навчання, виховання і розвиток особистості, то Захаренко по-своєму розставляє акценти і на перше місце виводить розвиток особистості школяра, який відбувається завдяки продуманим виховним впливам і засобами всіх навчальних предметів. Крім того, О.Захаренко був глибоко переконаний, що розвиток школяра як особистості відбувається в процесі його соціалізації.

Саме тому одним із напрямків діяльності педагога, на думку Олександра Захаренка, має бути створення педагогічно організованого соціокультурного середовища, в якому дитина отримує можливість набутти власний соціальний та духовний досвід. Він був переконаний, що сукупність джерел, що впливають на формування і розвиток духовного потенціалу особистості, та зв'язок між усіма суб'єктами навчально-виховного процесу є детермінуючим фактором у процесі її соціалізації.

Рис.1. Схема співпраці суб'єктів навчально-виховного процесу авторської школи Олександра Захаренка.

Питання щодо значення середовища для людини, її освіти і виховання було в центрі уваги і давніх філософів, і сучасних науковців. Розробляли цю проблему Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель, Д.Дьюї, С.Френе, М.Монтессорі, К.Н.Вентцель, С.Т.Шацький, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський та ін. У творчій спадщині Олександра Захаренка знайшло подальший розвиток багато ідей, що були висунені його попередниками.

**Ідеї педагогів-класиків щодо значення середовища,
що були розвинені у спадщині Олександра Захаренка**

Монтессорі М.	Необхідність збагачення того середовища, яке оточує дитину, науково перевіреними засобами розвитку і надання можливості самостійно розвиватися за їхньою допомогою.
Шацький С.Т.	Середовище для дитини – і джерело знань, і джерело емоційних переживань, і об'єкт колективної турботи. Ідея «відкритої» школи, яка виконує функцію виховуючого центру соціального середовища.
Макаренко А.С.	Виховує не вихователь, а середовище, яке має бути спеціально організованим.
Корчак Я.	Особистість відчуває на собі вплив середовища, яке може бути догматичним, кар'єрним, безтурботним, творчим.
Сухомлинський В.О.	Засоби навмисного впливу на вихованців можуть бути ефективними лише в тій мірі, в якій є розвиненим середовище. Середовище не є статичним і незмінним – воно постійно створюється і збагачується.

Як видно з таблиці 1., М.Монтессорі стверджувала про необхідність збагачення того середовища, яке оточує дитину, науково провіреними засобами розвитку і надання дитині можливості самостійно розвиватися за їхньою допомогою. Тоді, писала вона, кожна дитина інтуїтивно сама обере навчаючі матеріали і виконає ті вправи, яких потребує її розумовий розвиток [27].

Досліджуючи проблеми і можливості організованого культурно-освітнього простору, що оточує школу, С.Шацький підкреслював, що середовище є для дитини і джерелом знань, і джерелом емоційних переживань, і об'єктом колективної турботи. Шацький – один із перших педагогів дореволюційної і радянської школи, який почав використовувати терміни «середовище», «педагогіка середовища». З його ім'ям пов'язаний розвиток системи дитячих клубів і позашкільної освіти як одного із шляхів розвитку та використання можливостей середовища. Свої думки щодо необхідності налагоджувати взаємодію між школою та соціальним середовищем науковець висловлював у багатьох статтях, тим самим аргументуючи необхідність переходу від індивідуальної педагогіки до соціальної. Він уважав, що розвиток дитини у більшій мірі залежить від соціального та економічного середовища, в якому вона росте, формується та виховується, ніж від генетичних задатків та нахилів; саме тому дитину необхідно сприймати як носія впливів того середовища, що її оточує [36, с.284]. Звертаючи увагу педагогів на той факт, що школа ніколи не починає процес виховання дитини з нуля, а отримує дітей із різним життєвим досвідом, субкультурою тощо, необхідно мету виховання

виводити, урахувавши макро- та мікросоціальне оточення кожної дитини. Серцевиною концепції С.Шацького стала ідея «відкритої» школи, яка б взяла на себе функцію виховуючого центру соціального середовища. Він спрямовував педагогів на роздуми щодо значення середовища для виховання дітей: «Сили природи, спосіб їх використання людиною, організація її праці, суспільний устрій створюють складний комплекс явищ, що мають пряме відношення до тієї системи виховання, яка існує в цьому середовищі. Педагог повинен розібратися в цих основних елементах і оцінити їхнє педагогічне значення» [35, с. 33]. Школу він уважав таким місцем, де дитина систематизує результати свого власного досвіду і приводить їх у відповідність та зв'язок із результатами чужого [36]. У спадщині О.Захаренка ми знаходимо думки, співзвучні цим ідеям. Сприйняття шкільної науки не має бути пасивним, стверджували обидва педагоги, оскільки в цьому випадку найбільше навантаження лягає на пам'ять школярів. Для дитячої натури більш притаманним є таке сприйняття, коли дитина сама виготовляє предмети або зображує явища, про які їй розповідають. Ефективність навчального процесу підвищується за рахунок того, що розвивається не тільки пам'ять, а й зір, і слух, і м'язи. За умови, коли розумова діяльність поєднується з фізичною та художньою, можна розраховувати на розвиток творчих здібностей дітей.

О.Захаренко також поділяв думки С.Шацького про те, що школа має виступати центром виховання у мікросередовищі; краєзнавчий матеріал може бути використаний як дидактичний засіб у процесі навчання і виховання; ефективність навчання школярів залежить від розвитку їхніх здібностей до творчості; головною турботою навчального закладу має бути турбота про стан здоров'я школярів.

Розуміння поглядів О.Захаренка не буде повним, якщо не врахувати тих ідей А.Макаренка, які були втілені у діяльності Сахнівської школи. У концепції виховання, розробленій А.Макаренком, середовище теж розглядається як один із найважливіших чинників. Визнаючи важливість позиції педагога, він все ж таки стверджував, що виховує не вихователь, а середовище, яке має бути спеціально організованим [26, с.47]. Ця основоположна думка нерозривно пов'язана з іншою, а саме: людина не виховується частинами, а формується завдяки сукупності усіх впливів, що діють на неї. Таким чином, доводить Макаренко, будь-який засіб впливу може бути або позитивним, або негативним – це залежить від логіки і дії гармонічно організованої системи засобів [25].

Усвідомлюючи неповторну індивідуальність кожного із вихованців і відмінність середовища, де відбувалася їхня життєдіяльність, А.Макаренко наполягав на тому, що, крім стандартної «програми людської особистості» – програми, що виходить із загальних цілей виховання, – педагогу необхідно розробляти корективи до цієї програми з урахуванням своєрідності, індивідуальної краси особистості. Організований таким чином процес виховання забезпечував і збереження індивідуальності особистості, і розвиток якостей, необхідних для соціалізації та оволодіння надбаннями соціокультурного середовища.

Дехто з науковців, які вивчали педагогічну спадщину А.Макаренка, відмічали, що його концепція виховання ґрунтувалася на розумінні того, що особистість є інтегрованою частиною динамічного і різноманітного у своїх проявах процесу життя, яке і має стати джерелом впливу на дитину. А засобом, що забезпечує зв'язок виховання із об'єктивною реальністю, виступає виховний простір дитячого колективу як педагогічно організоване середовище [17]. Навіть принцип паралельної дії, який полягає у тому, що впливати на окрему особистість – «авансувати її» – можна через колектив, теж ґрунтується на нерозривних зв'язках людини з оточуючим її суспільним середовищем. Для А.Макаренка первинний колектив був тим шляхом, який давав йому можливість доторкнутися до окремої особистості і разом з тим створити умови для гармонізації особистісних та колективних цілей у спільному прагненні його вихованців до соціально значущої мети.

Ще один педагог, чий погляд на значення середовища для виховання школярів розвинув у своїй педагогічній спадщині О. Захаренко, – це В. Сухомлинський, який зазначав, що засоби навмисного впливу на вихованців є ефективними лише в тій мірі, в якій є розвиненим середовище. У його трактуванні поняття «середовище» є широким і багатограним: «це і світ речей, що оточують учня, і вчинки старших, і особистий приклад учителя, і загальний моральний тонус життя шкільного колективу, чуйність, сердечність» [34, с.548]. Усвідомлення специфіки названих педагогом складових дає можливість пересвідчитися в тому, що середовище не є статичним і незмінним – воно постійно створюється і збагачується.

О.Захаренко, як і В.Сухомлинський, серед численних засобів виховання виокремлює слово, називаючи його одним із найважливіших. Аналізуючи той вплив, який здійснює слово на формування моральності людини, обидва педагоги приходять до висновку: якщо середовище є неблагополучним, то слово із мудрого і сильного засобу впливу перетворюється на свою протилежність, оскільки невідповідність середовища виховує лицемірство і невіру в добро. Таким чином, для формування гармонійної моральної людини необхідно створити гармонію середовища і слова. В якості ілюстрації може бути наведений наступний приклад: недостатньо лише моральних настанов та повчань про те, що необхідно турбуватися про живу природу, – для того, щоб ці слова не були для вихованців пустим звуком, бажано створити класний куточок краси, який стане важливим елементом мікросередовища. Такі «зелені класні кімнати» були і в Павлівській, і в Сахнівській школах. Вони допомагали подолати таку проблему, як знеособлення діяльності, яка іноді ставала причиною того, що середовище втрачало виховний вплив на вихованця. Наявність у шкільному середовищі певної речі, якою дитина дорожить, учить її також дорожити і тим, що було створено іншими людьми. Крім того, все, що відбувається у шкільному середовищі, обов'язково має бути пов'язаним із великими справами усього суспільства.

Активне включення середовища у навчально-виховний процес відбувалося завдяки проведенню «уроків мислення на природі», годин спілкування із природою, використанню специфічних форм і методів.

В.Сухомлинський у свій час їх необхідність аргументував тим, що «дитина за своєю природою – допитливий дослідник, відкривач світу. То хай же перед нею відкривається чудовий світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, у казці та грі, у власній творчості, у красі, що надихає її серце, у бажанні робити добро людям» [33, с.412]. О.Захаренко теж був переконаний у тому, що природне середовище, що оточує дитину, є тим камертоном, який налаштовує дитячу душу на творення добрих справ, і тим джерелом, яке надихає їх на творчість у добротворенні. На переконання обох педагогів, середовище сприяє розвитку у кожній дитині природної допитливості як власної цінності. Цей процес може бути успішним у тому випадку, коли створюються умови для поєднання дослідницької діяльності дітей із ігровою у відповідності до їхніх вікових особливостей. Серед необхідних умов обидва педагоги називали наявність живого спілкування дитини із природою, яка своїми живими фарбами і трепетними звуками перетворює буденну дійсність на казкову гру. Як бачимо, середовище, на думку В. Сухомлинського і О.Захаренка, здійснює значний вплив і на інтелектуальну сферу особистості, і на емоційну, створюючи мотиваційний механізм її діяльності.

«Інколи кажуть, що сім'я – це держава в мініатюрі зі своїми економістами, фінансистами, з кризами і злетами, радощами і сумом. Школи з порівнюють зі своєю проекцією суспільства, в якому вона працює».
О.А.Захаренко

Глибину педагогічної спадщини Олександра Захаренка у питаннях створення сприятливого для навчання і виховання середовища допомагає зрозуміти ознайомлення з науковим доробком В.Ясвіна, в якому знаходимо доцільне трактування ідей Я. Корчака та інших науковців, які займалися вивченням проблеми моделювання середовища. Цей науковець звертає увагу і підкреслює думки інших дослідників про те, що кожен, в залежності від куту зору, може бути одночасно і людиною, і середовищем (Д. Маркович); людина одночасно виступає продуктом і творцем середовища, в якому живе; середовище дає людині фізичну основу для життя, а також сприяє інтелектуальному, моральному і духовному розвитку (Д. Гібсон) [38].

В.Ясвін розробив методику векторного моделювання освітнього середовища. Він пропонує в основу векторної моделі освітнього середовища навчального закладу покласти систему координат, одна вісь якої характеризує середовище за параметром «свобода – залежність», друга – «активність – пасивність». Діагностику середовища навчального закладу він пропонує здійснювати на підставі конкретних питань, а саме: чиї інтереси і цінності є пріоритетними у школі (особистості кожного із учнів чи колективу); хто до кого підлаштовується у процесі взаємодії (вихователь до дитини чи дитина до вихователя); яка форма виховання переважно здійснюється (індивідуальна чи колективна); чи практикуються у навчальному закладі покарання; чи стимулюється прояв ініціативи з боку дитини; чи знаходять позитивний відгук

творчі прояви дитини? Ці питання, стверджує В.Ясвін, характеризують наявність у навчальному закладі можливостей для творчого розвитку особистості та оцінюють можливості для розвитку особистісної активності. В залежності від векторної спрямованості автор пропонує відносити освітнє середовище закладу до одного із базових типів, а саме: «догматичного середовища», в якому дитина розвивається пасивною і залежною; «кар'єрного», яке сприяє розвитку активності дитини, але не забезпечує її незалежності; «безтурботного», яке допомагає вільному розвитку, але обумовлює формування пасивності дитини; або «творчого середовища», яке створює умови для розвитку незалежності та активності дитини.

Запропонована В.Ясвіним методика векторного моделювання освітнього середовища дозволяє здійснити ретроспективну експертизу виховної системи Сахнівської школи і з'ясувати, яку роль відіграло соціокультурне середовище у формуванні гуманістичних цінностей її школярів. За методикою Ясвіна, середовище характеризується з точки зору широти, інтенсивності, емоційності, соціальної активності, усталеності, модальності, мобільності тощо. Комплексний аналіз за названими дескрипторами дозволяє зробити висновок про те, які саме умови і засоби використовував Олександр Захаренко задля створення і ефективного функціонування соціокультурного середовища Сахнівської школи.

Таблиця 2.

**Характеристика соціокультурного середовища Сахнівської школи
(за методикою векторного моделювання В.Ясвіна)**

Показник	Характеристика	Зміст СС
Широта	Включення різноманітних об'єктів та суб'єктів середовища	Структурне та змістовне збагачення середовища завдяки збагаченню змісту навчальних предметів, використанню міжпредметних зв'язків; налагодження співпраці між школярами, між школярами та педагогами; організація екскурсій та походів по області, Україні та за її межі; урізноманітнення процесів та явищ, що відбуваються у середовищі.
Інтенсивність	Насиченість можливостями та впливами, концентрованість їх проявів.	Підтримка дитячих ініціатив; урізноманітнення форм і методів спільної діяльності школярів з педагогами, членами правління колгоспу, громадою села та ін.; діяльність учнівського самоврядування.
Емоційна насиченість	Наявність емоційного компоненту, запобігання домінуванню раціонального компоненту.	Спільна з іншими суб'єктами діяльність, що спрямована на збагачення соціокультурного середовища, викликає особисту зацікавленість та неформальне ставлення до усіх проектів, що реалізуються.
Домінантність	Свідчення того, яке місце займає локальне середовище у системі	Ступінь цього показника може зменшуватися із збільшенням широти середовища, але в багатьох формах роботи

	особистісних цінностей суб'єкта	цей показник набував принципового значення, а саме: діяльність волонтерських загонів, допомога товаришам у навчанні тощо.
Когерентність	Погодженість впливів багатьох факторів, що відчуває на собі особистість.	Забезпечення гармонійності існування вихованців Сахнівської школи в інтегрованому середовищі; поєднання позитивних впливів, нейтралізація негативних.
Соціальна активність	Використання соціально орієнтованого потенціалу середовища як джерела матеріальних та духовних цінностей.	Виникнення соціально значимих продуктів, які набували суб'єктивної та об'єктивної цінності, а саме: створення Музею села, спорудження пам'ятника жертвам Голодомору, будівництво нового навчального корпусу для молодших школярів та ін.
Усвідомленість	Свідоме та добровільне включення суб'єкта в спільну з іншими діяльність; прийняття спільної мети як власної.	Урізноманітнення форм та методів роботи, які створювали ситуації причетності для кожного вихованця, педагога та представника батьківської громадськості з урахуванням їхніх бажань та можливостей.

Широта середовища досягалася включенням до нього великої кількості суб'єктів та об'єктів, які, по-перше, збагачували його структурно і змістовно, по-друге, урізноманітнювали процеси та явища, що відбувалися в ньому. Слід зазначити, що О.Захаренко усвідомлював той факт, що досить обмежене середовище звичайної сільської школи має й обмежені можливості, внаслідок чого випускники школи не можуть конкурувати з випускниками міських гімназій, ліцеїв. Для подолання цієї проблеми він активно розширював межі освітнього середовища завдяки змісту навчальних предметів; використанню міжпредметних зв'язків; налагодженню співпраці між школярами, а також між школярами та педагогами, працівниками правління колгоспу та сільської ради; організації екскурсійних та туристичних поїздок за межі області та України тощо.

Широта соціокультурного середовища Сахнівської школи у значній мірі забезпечувала високий рівень такої структурно-динамічної його характеристики, як інтенсивність, тобто насиченість різноманітними можливостями та впливами за умови концентрованого їх прояву. Олександр Захаренко підтримував безліч дитячих ініціатив, які переростали у різні форми і методи спільної діяльності.

При цьому слід відмітити такий показник, як висока ступінь усвідомлюваності середовища. Це означає свідому включеність і вмотивованість суб'єктів середовища, передбачає особистісну відповідальність кожного за спільну діяльність.

Концепцією діяльності авторської школи Олександра Захаренка передбачалася чітка координація зусиль усіх суб'єктів навчально-виховного

процесу, що характеризує середовище з точки зору такого параметру, як узагальненість.

Аналіз середовища Сахнівської школи свідчить про його емоційну насиченість, що буває притаманне творчому середовищу (за типологією Корчака). На думку Захаренка, раціональний компонент не повинен бути домінуючим у середовищі. Наявність емоційного компоненту викликає у суб'єктів середовища особистісний інтерес і неформальне ставлення, оскільки саме емоційний акцент суб'єкт – суб'єктних стосунків та суб'єкт – об'єктних ставлень надає середовищу певної привабливості.

Особливого значення набуває такий параметр середовища, як домінантність, оскільки він свідчить про те, яке місце займає конкретне локальне середовище у системі особистісних цінностей суб'єктів і яка міра його впливу на особистість у порівнянні з іншими джерелами впливу. Оскільки особистість відчуває на собі одночасно вплив багатьох факторів, що існують в її середовищі, набуває певного значення такий параметр, як когерентність середовища. Зусилля Олександра Захаренка як керівника школи були спрямовані на забезпечення гармонійності існування його вихованців в інтегрованому середовищі, яке поєднувало позитивні впливи і нейтралізувало негативні.

Одним із найголовніших показників ефективності середовища Сахнівської школи можна вважати його соціальну активність. Соціально орієнтований потенціал середовища використовувався не тільки як джерело гуманітарних та матеріальних цінностей, а й сприяв виникненню нових соціально значимих продуктів, які набували суб'єктивної та об'єктивної цінності для всіх учасників навчально-виховного процесу.

Аналіз соціокультурного середовища Сахнівської школи за вищеназваними параметрами дозволяє зробити висновок, що О. Захаренком створено таке середовище існування школярів, яке було одночасно джерелом, умовою і засобом виховання.

Фото 1. Батьки сахнівських школярів на будівництві фонтану «Колосок».

«Поліпшенню рівня знань, вихованню нових позитивних рис характеру сприяє велика кількість гуртків, якими керують висококваліфіковані спеціалісти своєї справи, що поєднують теоретичні знання з практикою життя, навчають робити красиві речі. Ми виховуємо красою речей, виготовлених своїми руками».

О.А.Захаренко

Ретроспективний погляд на педагогічну діяльність О.Захаренка дозволяє нам прослідкувати за еволюцією його поглядів на значення середовища у виховному процесі. Вартим уваги вважаємо той факт, що першим кроком О.Захаренка на початку його педагогічної діяльності було залучення школярів до позакласної роботи у гуртку, який отримав назву «Гурток повітроплавання». Маємо упевненість, що вибір тематики та змісту діяльності гурткової роботи не був випадковим – гурток повітроплавання з'явився у відповідь на досягнення науки і техніки у цій галузі.

Увага гуртківців була спрямована у русло практичної діяльності на підґрунті глибокої теоретичної підготовки: школярі вимушені були самостійно робити математичні розрахунки, використовувати формули фізики, знайомитись із законами аеродинаміки. Позитивним розвиваючим фактором було те, що така діяльність давала школярам цілісні знання, а не роздрібнену інформацію з математики і фізики. Про необхідність саме такого підходу до пізнання світу писав свого часу П.Блонський, з думкою якого цілком погоджувався О.Захаренко: «У чому полягають заняття дитини? Жити – це означає пізнавати дійсність і перетворювати її. Методи пізнання і праці – два основних предмета школи. Але подібно до того, як раніше ділили душу людини

на ряд відокремлених душевних здібностей, так тепер розділили єдиний всесвіт на ряд окремих навчальних предметів» [11, с.43].

Виходячи із завдання школи – дати дитині цілісне знання, науковець визначав, що «предмет пізнання – це уся оточуюча дитину дійсність як єдине ціле: погляд дитини спрямовується на оточуюче природне і суспільне середовище, що утворює єдине ціле, у центрі якого знаходиться дитина» [11, с.57]. Розвиток дитини відбувається поступово – шляхом розширення її кругозору відносно найближчого середовища (сім'я), потім – школи і вулиці, пізніше середовище розширюється до меж села або міста, з часом – країни проживання і всього всесвіту. Зміст навчальної шкільної програми має бути узгоджений із можливостями середовища, в якому знаходиться навчальний заклад. Середовище сприяє розвитку логічного мислення школярів, прищеплює навички сприйняття і класифікації предметів і явищ, збагачує словниковий запас тощо. О.Захаренко теж дотримувався думки, що розвиток школярів залежить не тільки від рівня засвоєння ними навчальної програми, а й від можливості спостерігати за оточуючим середовищем. Ураховуючи специфіку математики, яку викладав, учитель намагався зробити її для школяра засобом пізнання світу, але розумів обмежені можливості традиційного шкільного уроку.

Саме тому надавав великого значення гуртковій роботі, яка носила поліфункціональний характер завдяки тому, що створювала умови, за яких школярі могли бути включеними у більш різноманітні види діяльності, а саме: ігрову, комунікативну, професійно орієнтовану тощо. Тим самим полегшувався процес соціалізації школярів, комфортного входження їх у ділові та дружні стосунки з іншими суб'єктами різновікового освітнього середовища, яке можна вважати розвиваючим, оскільки воно сприяло формуванню у школярів потреби бути суб'єктом розвитку власних здібностей і суб'єктом процесу власної соціалізації.

У цьому зв'язку варто зазначити, що у науково-педагогічній літературі для характеристики освітнього середовища використовуються такі показники, як насиченість та структурованість. Насиченість освітнього середовища свідчить про його ресурсний потенціал, а структурованість визначає засоби організації [30]. Для того, щоб середовище можна було визначити як педагогічне, зазначає В.Слободчиков, необхідно, щоб наявне соціокультурне середовище перетворилося на власне освітнє середовище, тобто стало засобом і змістом освіти. Пояснюючи значення поняття «середовище», він добирає такі слова, як «середина», «серцевина», «посередництво», «засіб», «зв'язок», і називає середовищем місце, де зустрічаються соціокультурний досвід людства та особистісний досвід дитини і де між ними виникає зв'язок. Насиченість педагогічного середовища у тій мірі є корисною, в якій існує гармонія між змістом, підходами, методами взаємодії з дитиною. Для забезпечення індивідуальних траєкторій розвитку суб'єктів середовища необхідно передбачити варіативність середовища, тобто такі умови, за яких відбувається «зв'язок та кооперація різноманітних ресурсів у межах всеохоплюючих освітніх програм» [30, с.177-185].

О. Захаренку були близькі також ідеї, які висловив Б. Бім-Бад, а саме: навчаюче і виховуюче середовище – це природна стихія навчання і виховання. Воно запозичене із процесів ненавмисної соціалізації і реалізується через вплив не на дітей, а на їхнє оточення, середовище їхньої життєдіяльності. За таких умов відбувається розширення сфери діяльності людини, збагачуються зв'язки з природою і культурними об'єктами [10, с.28]. Саме такий педагогічно сформований соціокультурний (предметний та духовний) простір був у наявності в Авторській школі О. Захаренка. Усі його компоненти базувалися на матеріальних та духовних цінностях, що були створені людством протягом багатьох віків, і слугували досягненню проголошених цілей, а саме:

- забезпечення гуманної спрямованості педагогічного впливу завдяки психологізації навчально-виховного процесу;
- забезпечення активного характеру педагогічного процесу;
- створення умов для формування пізнавальних інтересів, суспільно значущих мотивів діяльності учнів;
- створення умов для розвитку здорової особистості;
- спрямування змісту виховної роботи на формування особистісних рис громадянина України, який є носієм духовної культури народу.

О.Захаренко у книзі «Школа над Россю» стверджував, що у формуванні особистості важливу роль відіграють постійне оновлення та примноження духовних багатств школи, до яких він відносив ідейні, громадські, естетичні, трудові, моральні цінності колективу. На його думку, названі цінності виявляються у тих прийомах, методах, формах роботи, які застосовуються в колективі, а відображаються вони у засобах праці та навчально-матеріальній обстановці. Шляхи примноження духовних багатств він вбачав у вдосконаленні наявних цінностей, видозмінюванні шкільного життя та створенні нових духовних цінностей. Пояснюючи технологію цього процесу, педагог звертав увагу на особливості моделювання виховних заходів, сутність якого полягала в тому, що певні періоди життя шкільного колективу мали окреслену виховну спрямованість і завершувалися заходом (чи заходами) великого педагогічного ефекту. Перетворювальна сила цих заходів порівнювалася О. Захаренком із макаренськими «вибухами»: особистість за певний час долала значні відстані у власному духовному розвитку [21]. Другою умовою, що має забезпечувати ефективність застосовуваних методів і форм роботи, педагог-науковець вважав поєднання у виховному процесі традицій та нововведень: кожна традиційна справа повинна мати елемент новизни і творчості. Результатом же усієї діяльності школярів та педагогів має бути створення таких цінностей, які будуть нагадувати наступним поколінням про шкільні справи і спільну працю. У розумінні О. Захаренка саме ці цінності слугували найкращим подарунком школі та селу і надихали на інші справи в ім'я майбутнього [18, с.15]. Тобто, педагог пов'язував у єдину систему такі компоненти соціокультурного середовища:

- матеріальні та духовні цінності, створені людством, які були предметом вивчення, перетворення та удосконалення;

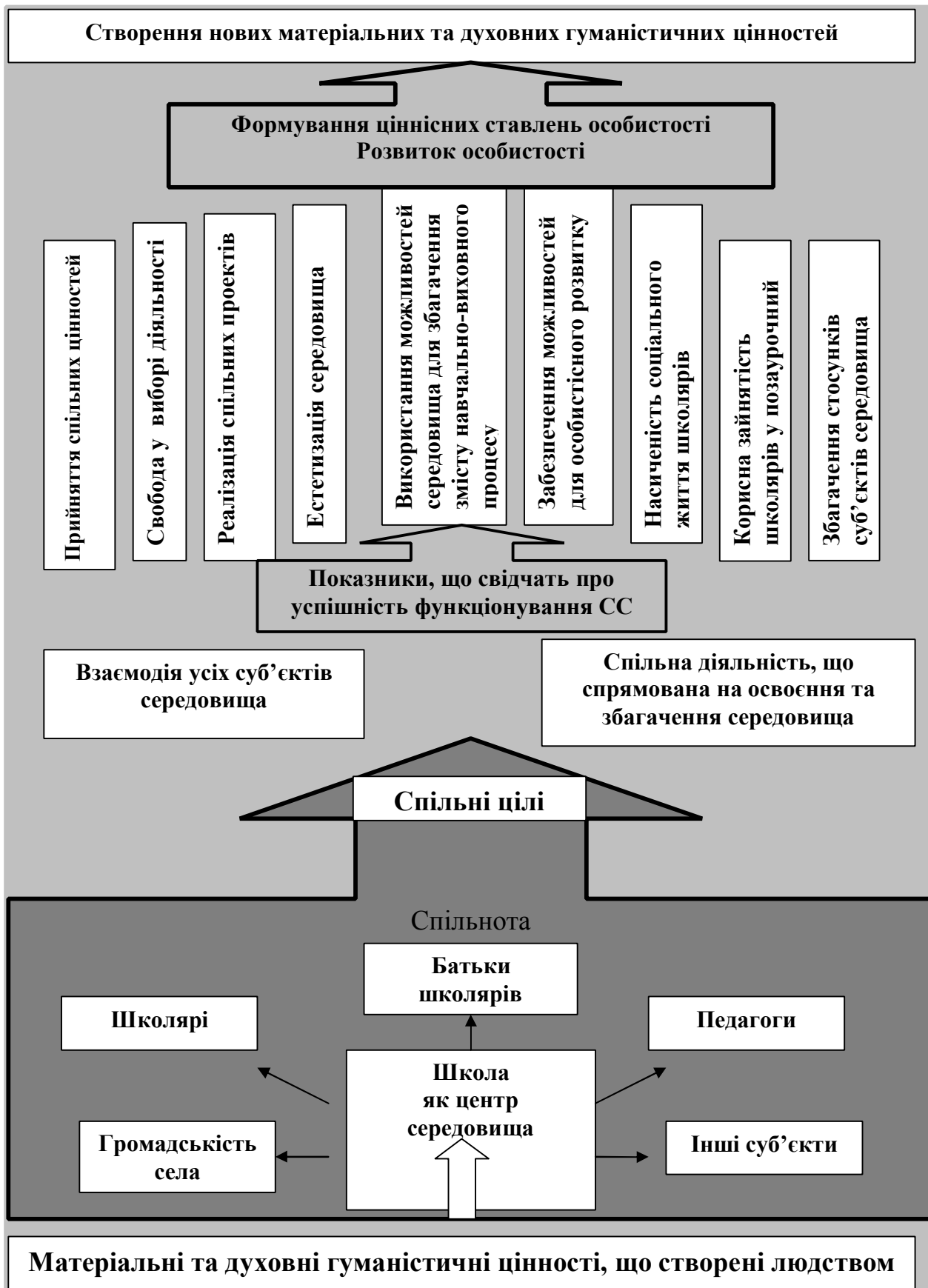

Рис. 2. Компонентна модель соціокультурного середовища авторської школи Олександра Захаренка.

- навчальний заклад, що об'єднував педагогів, школярів, батьків, громадськість як рівноправних суб'єктів середовища;
- спільні цілі, які забезпечували взаємодію усіх суб'єктів середовища у процесі діяльності;
- результат спільної діяльності, спрямований на майбутні покоління школярів та всіх жителів села.

Побудова такого виховуючого середовища Сахнівської школи вимагала дотримання певних принципів, серед яких можна визначити як загальнопедагогічні, так і специфічні, тобто такі, що **були притаманні лише Авторській системі О.А.Захаренка:**

- 1. Принцип цілеспрямованості** реалізовувався, по-перше, шляхом визначення конкретних і реальних цілей щодо створення середовища, дружнього до дитини; по-друге, підбором доцільних педагогічних форм, методів і прийомів; по-третє, забезпеченням єдності цілей педагогів, батьків та школярів; по-четверте, усвідомленням необхідності визначати не тільки загальні цілі, а й персоніфіковані, тобто такі, що пов'язані із особистістю конкретного вихованця.
- 2. Принцип культуровідповідності.** Культурне мікросередовище виховання дитини є частиною культури нації, народу, світу. Спільні зусилля усіх учасників навчально-виховного процесу спрямовувалися на створення умов для активного засвоєння дитиною загальнолюдських культурних надбань, які є базисом культури особистості.
- 3. Принцип цілісності.** Побудова виховуючого середовища була одним із компонентів системного педагогічного процесу і гармонійно доповнювала цілісну картину світу підростаючої особистості; різні соціальні інститути і структури, що є складовими середовища, приймали активну участь у спільній із школярами діяльності.
- 4. Акмеологічний принцип.** Уся діяльність по створенню виховуючого середовища зводилася до конкретної мети: засвоєння вихованцями найвищих морально-етичних і духовних цінностей. Загальнолюдські і національні цінності були тим орієнтиром, за яким вибудовувалася стратегія життєдіяльності особистості.
- 5. Принцип тісної взаємодії суб'єктів середовища на засадах рівноправності.** Налагодження паритетних стосунків у процесі спілкування і спільної діяльності потребувало від дорослих педагогічного такту і доброзичливості у пошуках способів вирішення проблем. Ефективна суб'єкт-суб'єктна взаємодія можлива лише за умови поважливого ставлення один до одного у процесі співробітництва і діалогу.
- 6. Принцип соціальної активності суб'єктів середовища.** Жодна людина не могла залишатися осторонь будь-якої справи, що

відбувалася в школі або в селі. Формування соціальної активності відбувалося завдяки налагодженню соціальних контактів людини із соціумом. Ці навички і уміння школярі набували під час роботи органів учнівського самоврядування, тому важливим було залучення якомога більшої кількості вихованців до самоврядної діяльності.

- 7. Принцип забезпечення психологічної безпеки і психологічного комфорту у процесі створення та функціонування виховуючого середовища.** Психологічна захищеність була обов'язковою умовою для повноцінного розвитку школяра.
- 8. Принцип гуманізації середовища через гуманізацію стосунків його суб'єктів.** Гуманістичні цінності були покладені в основу комунікації суб'єктів середовища задля досягнення ними найвищих цілей власного життя.
- 9. Принцип креативності як запорука забезпечення індивідуальних потреб і розвитку здібностей суб'єктів середовища.**
- 10. Принцип інтеграції** реалізувався через поєднання змісту усіх предметів шкільної програми із багаторівневими виховними задачами у процесі створення соціокультурного виховного середовища.
- 11. Принцип особистісно діяльнісного підходу до виховання** як антипод уніфікованим словесним методам виховного впливу. Предметно-практична діяльність, у якій дитина виступала і в ролі суб'єкту діяльності, і в ролі суб'єкту саморозвитку, забезпечувала створення позитивного емоційно-мотиваційного тла у процесі інтеріоризації гуманістичних цінностей.
- 12. Принцип естетизації середовища.** Кожний структурний елемент ніс на собі певний виховний акцент, завдяки цьому предметно-просторове середовище наповнювалося духовним змістом. Естетика інфраструктури значною мірою впливала на формування почуття прекрасного, естетичних смаків, благородних почуттів його суб'єктів.

Дотримання названих принципів дозволило О.Захаренку створити цілісне виховне середовище, в якому виховні цілі, завдання, вимоги, зміст і методи були спрямовані на розвиток вихованців та формування в них загальнолюдських цінностей. Глибокий аналіз спадщини педагога дає підстави говорити про те, що розумове, фізичне, моральне, трудове, естетичне виховання в його авторській школі здійснювалось як цілісний процес, окремі напрямки якого характеризувались взаємопроникненням і єдністю. Такий підхід є важливим з огляду на те, що дозволяв у процесі виховання сприймати дитину як цілісну особистість з урахуванням її конституційних, соціальних та духовних потреб, а також можливостей та інтересів. Принцип холізму, тобто цілісності, був притаманний усій навчально-виховній системі Сахнівської школи. Її компоненти функціонували у відповідності до спільної мети, на підставі

спільних завдань, з дотриманням узгоджених вимог та застосуванням доцільних педагогічних засобів і методів виховання, які були зорієнтовані на становлення суб'єктності вихованця у процесі його становлення та розвитку.

Фото 2: На подвір'ї Сахнівської школи.

«Досвід показує, що від насиченості шкільних буднів залежить внутрішнє життя учнів. У духовно багатому, згуртованому колективі неминуче слідує встановленим нормам і традиціям, змушені виступати у позитивній ролі. Щоправда, цей процес напружений і важкий. І навпаки: якщо немає позитивних вражень і поривань, збіднена духовність колективу – межа між добром і злом стає малопомітною, і переступити її, схибити стає можливо, тому що протидія імпульсивним бажанням, примітивним потребам незначна. А виховання, як і природа, не терпить порожнечі. Місце позитивних вражень займає стихія відхилень від норми».

О.А.Захаренко

Міркуючи про шляхи досягнення поставлених перед школою цілей, О.Захаренко приходять до висновку, що навчальний заклад, як і будь-яке виробництво, має для цього цілий комплекс засобів. Порівнюючи Сахнівську школу із іншими, він намагався збагатити комплекс навчально-матеріальних засобів, що сприяли би здійсненню педагогічного процесу: було введено в дію пункт громадського харчування, створення груп продовженого дня, організовано підвіз дітей, створення обмінного фонду підручників. Розширення бази виробничого і трудового навчання перетворило школу на заклад, де праця стала виробничою. Таким чином, прийшов до висновку педагог-науковець, школа як засіб освітньої підготовки поступово набувала ознак наукового центру, що був оснащений відповідним устаткуванням, кабінетами і лабораторіями. У зв'язку з цим для розширення і вдосконалення засобів педагогічного виробництва необхідно формувати нове ставлення до їх використання. Тому й зростає роль господарської діяльності усіх суб'єктів соціокультурного середовища, в якому знаходиться навчальний заклад: педагогічного та учнівського колективів, батьків, громадськості, шефських організацій.

Навчально-матеріальна база Сахнівської школи знайшла своє втілення у п'яти центрах, які Захаренко називав неповторним ансамблем засобів педагогічної праці, що давали змогу у повній мірі забезпечити комплексний підхід у розв'язанні проблем виховання.

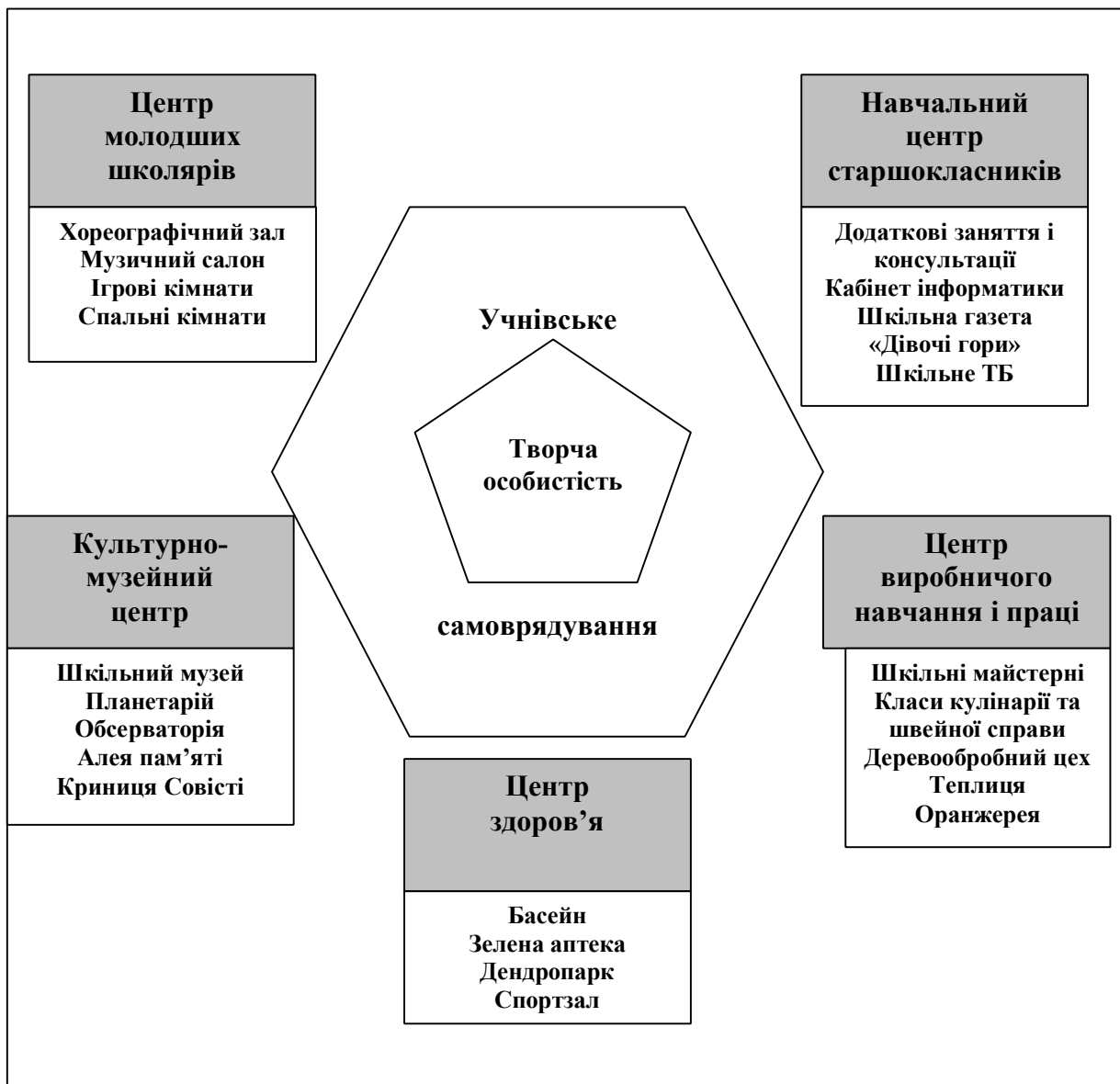

Рис. 3. Структурно-логічна модель авторської школи О.А. Захаренка.

Один із центрів виник на базі музею, обсерваторії, планетарію та клубу космонавтики. Цей багатогалузевий комплекс був дійовим центром виховної роботи. У музеї було зібрано понад 5000 експонатів, в його роботі брало участь приблизно 100 екскурсодів, які періодично оновлювали зміст своїх розповідей задля збереження інтересу відвідувачів до екскурсій. Завдяки роботі Музею, був упевнений О.Захаренко, ставала більш міцною спадкоємність поколінь жителів Сахнівки: «Перетворюючи в духовні цінності школи багатства історії рідного краю, бойові та трудові подвиги односельчан, ми виходимо з того, що вони є невичерпним джерелом формування громадянських якостей учнів» [21, с.124]. Ознайомлюючи школярів з історією села і висвітлюючи сьогодення, педагоги школи і учні-екскурсоводи музею давали можливість усім вихованцям «через конкретне, близьке і рідне сягнути великого, загальнодержавного». Таким бачив О.Захаренко шлях формування патріотичних і громадянських почуттів учнів. Шкільний музей він називав багатоплановим кабінетом історії, який відкривав додаткові резерви для

духовного збагачення учнів. Саме тут сторінки підручника доповнювались цікавими поясненнями і перекладались на мову близьких фактів, тим самим перетворюючись із теоретичного матеріалу, обов'язкового для засвоєння, на істину, в яку не можна не повірити. Такий підхід сприяв тому, що музейні експонати ставали основою для формування історичних уявлень, матеріалізації ідей через конкретне, емоційне сприймання вікопомного і близького. О.Захаренко вважав такою форму роботи ефективною у формуванні патріотизму і громадянського обов'язку.

Планетарій та обсерваторія, що входили у цей навчально-ідеологічний комплекс, обслуговували уроки астрономії та заняття гуртківців. Задум О. Захаренка як керівника гуртка полягав у тому, що завдяки роботі обсерваторії забезпечувалася єдність теорії і практики у вивченні будови і законів Всесвіту. Кінолекційний зал слугував для проведення загальношкільних зборів школярів та їхніх батьків. На думку педагога, весь навчально-ідеологічний комплекс був тим інтегруючим центром, кожна частина якого виконувала значно більше різнопланових педагогічних функцій, ніж будь-який навчальний кабінет. З часом усі навчально-матеріальні цінності Сахнівської школи було об'єднано у комплекс педагогічних засобів з урахуванням спільності їх функцій. У результаті було створено ще чотири центри, а саме: два освітні (для старшокласників та початкових класів); трудового навчання і виховання та центр фізичного розвитку.

Діяльність усіх центрів була спланована з урахуванням потреб і школярів, і жителів села. Наприклад, центр трудового навчання і виховання складався з кількох об'єктів, основу ж його становили навчальні майстерні з відповідною базою. Старшокласники мали можливість оволодіти тут професією механізатора або автомобільною справою. Окрему увагу приділяли вихованню любові до землі. Значно сприяла цьому дослідницька робота, що проводилася у теплицях. Особливої уваги надавали педагоги формуванню в учнів навичок самообслуговування, оскільки вважали, що саме з цього починається трудове виховання. Ставлення до підлоги, крейди, книжки Захаренко називав не педагогічною дрібничкою, а типом первинних шкільних матеріально-трудова відносин, з яких формується господар-трудівник.

До складу центру фізичного виховання теж входило декілька об'єктів. Крім спортивної зали і басейну, центр включав ігровий майданчик. Доцільність його спорудження О.Захаренко пояснював тим, що, потрапляючи в школу після дитячого садочка, дитина відчувала певні труднощі. Вони були пов'язані з тим, що шкільні меблі, обладнання, ігри не завжди відповідають віковим особливостям першокласників, а більше нагадують світ дорослих речей. Для усунення такої невідповідності у школі намагалися вдосконалити ігровий майданчик, укомплектовуючи його іграми на розвиток кмітливості, спритності, силомірами, іграми на точність влучення і т. д. Були тут і навчальні ігри, наприклад: «Зоряне небо» для вивчення Сонячної системи, контролюючі машини «Кібернетик» та «Романтик». Виготовлялися ігри силами самих учнів, шефів та батьків. Педагогами враховувалося навіть те, що ігри можуть

набридати дітям, тому деякі з них на певний час ховали, щоб потім знову винести на майданчик і зацікавити молодших школярів.

Досвід організації шкільних центрів дав можливість О.Захаренку переконатися в тому, що педагогізувати можна будь-які справи, навіть ті, що на перший погляд здаються віддаленими від навчально-виховних цілей. Як приклад, він наводить ситуацію, пов'язану з створенням мозаїчних панно на шкільному фасаді. Дбаючи про те, щоб школярі самі захопилися справою творення шкільної краси, педагоги доручили їм виготовлення мозаїчних панно. Найголовнішим результатом, як вважав педагог, було усвідомлення школярами відповідальності за таку важливу справу. Натхненні довір'ям учителів, учні досить серйозно сприйняли це доручення. Усі роботи виконувалися старшокласниками спільно з дорослими, а успішне завершення такої нестандартної справи дозволило О.Захаренку зробити висновок, що «тривалі трудові процеси, в яких беруть участь учні, усвідомлюючи, що результатом праці будуть краса, радість, благо для всіх, відіграють надзвичайно важливу роль. Школа таким чином наближається до життя, не обмежуючись уроком і підручником» [21, с.23].

Прикрашення фасаду мозаїчними панно, як і кожна справа у Сахнівській школі, здійснювало комплексний вплив на усіх учасників навчально-виховного процесу. Кожна емблема фасаду несла символічний виховуючий зміст: вони образно ілюстрували ті моральні правила, які школа намагалася прищеплювати вихованцям, щоб вони неухильно керувалися ними у своєму подальшому житті. Цю думку було підкреслено і під час урочистого відкриття картин у виступі знаного сахнівчанина В.Вертеби, який підкреслив, що кожне панно висвітлює зміст і мету життя людини. Так, перше з них мало назву «Школа – колиска твоєї щасливої долі» і зображувало Землю з кількома орбітами, по яких мчать космічні кораблі, а далі – безмежна Галактика. Таким чином, глибокий смисл панно спрямовував школярів на оволодіння знаннями як найважливішою цінністю заради розширення сфери життєдіяльності в майбутньому. Девізом другого панно були слова «Хай завжди буде мама!», які виражали один із головних напрямів виховання і вчили школярів цінувати батьків і любити свій народ і Вітчизну. Наступні емблеми також мали глибокий моральний смисл і, за задумом О.Захаренка, мали стати невід'ємною частиною шкільного життя. Вони не тільки привертатимуть увагу усіх своїми яскравими барвами, а й будуть нагадувати про найголовніше. Молодші школярі на їхній основі складатимуть казки, підлітки писатимуть твори і оповідання на громадянську тематику, а старшокласники – шукатимуть сенс життя.

Ми навели цей приклад як доказ, що будь-який шкільний захід планувався як такий, що був спрямований на подальше «перетворення школи в будинок щастя, радості, краси», а тим самим був розрахований на збагачення і удосконалення соціокультурного середовища [21, с.26]. З цією метою перед початком нового навчального року у школі завжди складався «Комплексний план виховної роботи», яким передбачалися наступні заходи: на уроках, у позакласній роботі виховувати в учнів бажання вчитись, утверджувати в них переконаність, що школа – найважливіше джерело духовних цінностей народу,

його гордість і надія; проводити традиційне свято Першої зустрічі з школою, організовуючи урочисту лінійку і виховні години в класах на тему «Школа – невичерпне джерело краси».

Серед інших заходів «Комплексного плану» вважаємо за потрібне звернути увагу на такі, що виходили за межі шкільного приміщення і розширювали середовище діяльності школярів. Наприклад, під час проведення традиційного свята Першого дзвоника передбачався вихід школярів в улюблені куточки краси, в яблуневий сад та вербовий затінок біля фонтану «Колосок» тощо. В День школи на свято запрошувалися батьки, жителі села та громадськість, щоб ознайомити їх із досягненнями класних і загальношкільного колективів. Як результат такого підходу, виховна робота із школярами перетворювалася, за висловлюванням О.Захаренка, на батьківство вчителя чи, в деяких випадках, батьківство школи. Батьківська роль школи, стверджував педагог, зростає, оскільки «зростає роль соціального виховання в загальному процесі становлення людини» [21, с.36]. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба налагоджувати такі взаємини з учнями, які були б пройняті теплими родинними почуттями та повсякденним піклуванням. Такі стосунки можуть

виникнути не в діловій атмосфері, а в дружній. І це сприятиме тісному переплетенню шкільного та сімейного виховання, офіційних та товариських взаємовідносин і, в кінцевому результаті, - педагогізації батьків як активних співучасників виховного процесу.

Фото 3: О.А.Захаренко в кабінеті математики Сахнівської школи.

*«Не втрачай можливості, колего,
робити свій вплив і на дитину, і на її батьків.
Бо то мудра наука – педагогізація сімей,
то педагогіка серед людей і для людей.
Назва їй – народна педагогіка».*

О.А.Захаренко

Одним із факторів успішної педагогізації батьківської громадськості села Сахнівка було запровадження спільних форм роботи сім'ї та школи, конкретні приклади яких знаходимо у творчій спадщині О.Захаренка. Педагоги Сахнівської школи наочно демонстрували, які великі виховні можливості має урок з будь-якого предмету, якщо поєднувати навчальні завдання з продуманими виховними цілями. Обов'язковою умовою було втілення вчительських повчань в практичні дії школярів, що допомагало створенню в сім'ї атмосфери взаємної зобов'язаності, при якій діти з наймолодшого віку привчалися віддячувати рідним за їхню турботу посильною працею. Багатогранною за виховними можливостями вважали педагоги і таку форму роботи, як проведення зборів загонів на тему «Наша мама», оскільки бачили в ній не тільки виховний аспект, а й перспективу активізації навчальних зусиль. Зазвичай батьки не бачать роботу своїх дітей під час уроку, а тому й не завжди сприймають учительську працю. Як помітив О.Захаренко, від цього втрачають і вчителі, і батьки. Він запропонував проводити відкриті уроки для батьків, вважаючи, що це допоможе створенню «атмосфери взаємного зобов'язання на ґрунті навчальної праці всіх: учителя, батька, учня» [21, с.43].

Серед багатьох шкільних традицій була й така: в позаурочний час головний черговий учень разом з учителем або директором об'їжджали село з метою перевірки того, як поведуться школярі на вулиці, в культосвітніх закладах, вдома. Про свої враження від побаченого черговий розповідав під час щотижневої лінійки. Як пересвідчилися педагоги Сахнівської школи, кращі приклади гарних вчинків школярів викликали схвальне ставлення всього колективу і підносили в очах вихованців активні зусилля, невтомність, наполегливість і прагнення товаришів принести полегшення сім'ї. На переконання Захаренка, в даному випадку спрацьовувало головне правило педагогічного колективу: контакти школи і сім'ї мають приносити вихованцям тільки радість, а ні в якому разі не острах покарань. Більше того, усі зусилля і вчителів, і учнів-активістів були спрямовані на те, щоб піднімати авторитет кожного учня, оскільки навчальні успіхи кожного сприймалися, за висловлюванням О.Захаренка, як цілюще джерело у зміцненні духовної родинної єдності. Моделюючи педагогічні впливи на сім'ю, педагог-науковець мав усі підстави для того, щоб переконатися: «справжнє сімейне життя учнів з його радощами, перемогами, творчими здобутками формує активну життєву позицію з будь-яким злом. Якщо учень здобув міцні моральні знання і школа виховала в ньому справжню моральну переконаність, то він готовий до розв'язання складних питань, готовий до благородних самотійних вчинків» [18, с.46]. Таким чином, налагодження тісної співпраці і взаємодії між школою і

сім'єю давало позитивний результат і для формування у вихованців загальнолюдських цінностей, і для виховання в них здатності до вчинкової діяльності, і для розширення середовища позитивного педагогічного впливу, який здійснював навчальний заклад на жителів села. Ставлячи за мету підвищення педагогічної компетенції батьків, О.Захаренко фактично забезпечував педагогізацію усього соціального середовища Сахнівської школи.

Що стосується організації шкільного життя, то педагогічний колектив керувався правилом багаторазовості. Як пояснював О. Захаренко, сутність його полягає в тому, що для виховання дитини, формування в неї моральних уявлень, почуттів, звичок необхідно неодноразово відтворювати їх. Деякі елементи культури дитина легко відтворює з першого разу, але стійкими надбаннями особистості вони стають в разі багаторазового повторення. Науковець попереджав, що «поодинокий випадок у вихованні – дуже часто ніщо, нуль», і тільки багаторазовість може привести до вияву самостійної високоморальної поведінки.

Ще однією визначальною особливістю організації життя школярів можна назвати таку форму роботи, як «корисні справи». Вона полягала в тому, що кожен загін складав план суспільно корисної роботи, яку мав виконати протягом двох тижнів. Корисними вважалися тільки такі справи, які були потрібними для школи, села і колгоспу і проведені з ініціативи самих школярів, а не за вимогою педагогів. Прикладами корисних справ були такі: постановка п'єси для дитячого садочка, збір металолому, підготовка виховної години, ремонт стільців у шкільній майстерні, виготовлення дидактичних матеріалів для шкільних кабінетів, підклеювання бібліотечних книжок тощо. Підсумовуючи зроблене, командири загонів спільно вирішували, чи можна зараховувати будь-якому загону справу як корисну. Класні керівники та вчителі могли бути присутніми на підсумкових зборах, але участі у голосуванні не брали. Таким чином педагогічний колектив сприяв формуванню самостійності членів шкільної дитячої організації. О.Захаренко неодноразово висловлювався про те, що категорично проти такої допомоги учнівському самоврядуванню, коли план за них складають учителі. Він підкреслював, що суспільно корисна діяльність може стати дійовою формою трудового виховання тільки за умови, коли її авторами від задуму до втілення будуть учні. План, складений шкільним активом, є їхньою творчістю і відображає близькі і далекі перспективи трудового життя не тільки школи, а й села.

Серед корисних справ, що здійснювали дитячі загани, багато таких, що не приносять результату, який можна виміряти матеріальними мірками. Є немало справ, які збагачують життя вихованців духовними цінностями. Наприклад, позитивних вражень до морального досвіду кожного з вихованців додавали участь в операції «Спокій. Повага. Доброта», вшанування ветеранів, допомога старим людям і інвалідам та інші справи, які можна охарактеризувати як моральну діяльність.

Ще одне важливе правило, яке проголошував О.Захаренко, - це постійність, безперервність корисного діяння, яке відбувається в єдності трудового виховання і загального розвитку особистості. Жоден класний

керівник Сахнівської школи не обмежувався періодичними трудовими завданнями, розуміючи, що лише щоденні зусилля у створенні матеріальних цінностей для школи і села можуть принести вагомі результати. Такий підхід забезпечував формування таких загальнолюдських цінностей, як працьовитість, дисциплінованість, старанність, цілеспрямованість.

Навчально-виховний процес Сахнівської школи був побудований таким чином, що учнівська молодь активно включалася у соціокультурний контекст діяльності сільської громади, і це слугувало вирішенню декількох стратегічних задач. По-перше, таким чином вирішувалися проблеми, пов'язані із необхідністю задоволення культурних потреб різних вікових категорій сільського населення. Відомо, що інфраструктура культурно-дозвіллевих установ села значною мірою відрізняється від інфраструктур районних та обласних центрів. Як наслідок, жителі сільської місцевості у порівнянні з міськими жителями мають обмежені можливості для задоволення інформаційно-пізнавальних, освітніх, дозвіллевих потреб. Шляхи подолання означеної проблеми Захаренко пов'язував із створенням соціокультурного простору, яке було б багатим на потенційні можливості для гармонійного розвитку кожного із його суб'єктів. Вважаємо за потрібне наголосити, що і в цьому питанні інтегруючим центром соціокультурного середовища села стала школа. Це було обумовлено, по-перше, визначальною функцією школи як освітнього закладу. Адже освіта виступає тією соціокультурною детермінантою, від якої залежить формування особистості і яка у найбільшій мірі сприяє засвоєнню людиною здобутків культури минулого, допомагає творенню культури сьогодення і транслює її у майбутнє. За умови функціонування школи як центру соціокультурного середовища до цих процесів долучаються різні соціальні групи населення, що мають відмінності за віком, професійною приналежністю, статтю, уподобаннями тощо. Якщо говорити про Сахнівську школу, то стосунки з сільською громадою будувалися з урахуванням суб'єктивного досвіду кожного із її членів, що виступало своєрідним стимулюючим фактором для розширення сфери співпраці у системі школа – громада.

У цьому контексті є необхідність наголосити на особливостях соціальних відносин між окремими колективами, які функціонували у цілісному виховному середовищі Сахнівської школи. Переважна більшість педагогів підкреслюють важливість ролі колективу для становлення особистості. Але не всі усвідомлюють небезпеку такого підходу, коли загальношкільний колектив виступає як мегаструктура, що вимагає підкоренню потреб окремої особистості інтересам колективного. Наслідками цього є організаційна взаємозалежність і взаємообумовленість та нівелювання особистості. У такому випадку стратегічна мета створення цілісного середовища не може бути досягнута. Ще одна небезпека криється у дотриманні принципу природовідповідності, у відповідності до якого ті первинні колективи, які створені за ознаками віку та ступенів психофізіологічного розвитку його членів, можуть перетворитися на закриті соціальні групи, оскільки мають з іншими первинними колективами дуже мало спільних інтересів, потреб, точок дотику. По суті, це стає причиною

обмеженості соціальних контактів, тим самим замикаючи інтереси і потреби членів первинних груп на певному рівні, що призводить до затримки або уповільнення соціального розвитку. Ця проблема висвітлювалася у багатьох статтях В.Сухомлинського, який зазначав, що у кожного шкільного колективу має бути ідейне, інтелектуальне, естетичне багатство відносин з іншими колективами [33, с.175], у такому випадку загальношкільний колектив буде виступати в якості позитивного соціокультурного утворення, а не контролюючої і стримуючої надструктури. У питанні щодо ролі колективу для виховання особистості та формування її загальнолюдських цінностей Захаренко поділяв точку зору В. Сухомлинського. Мова йдеться не тільки про те, що кожен член колективу працює на благо всього суспільства, а й про те, що така діяльність духовно оновлює і збагачує всіх співучасників. Для цього, писав В.Сухомлинський, «потрібні такі основи, на які спирався б і першокласник, що тільки-но переступив шкільний поріг, і випускник-десятикласник, що обмірковує, зважає свій майбутній життєвий шлях, і сивий ветеран педагогічної праці з великим педагогічним досвідом» [33, с.412]. О.Захаренку вдалося створити такі передумови, які сприяли соціальній спільності і співдружності класних колективів, а також забезпечували спів-буття загальношкільного учнівського колективу з педагогічним та сільською громадою. Він постійно акцентував увагу своїх колег на тому, що «необхідно домагатися спільної участі в шкільному житті учителів, батьків та дітей» [21, с.56]. Кінцевим результатом можна вважати народження колективу, який функціонував в структурі цілісного соціокультурного середовища і складався із різноманітних інституцій, між якими склалася ефективна система відносин на різних рівнях. Серед найбільш значущих можна назвати стосунки, по-перше, між класними колективами; по-друге, між учнівським та педагогічним колективами; по-третє, між шкільними колективами і учнівським самоврядуванням та членами гуртків; по-четверте, між загальношкільним колективом і різноманітними колективами дорослих, наприклад, представниками сільської ради, колгоспниками, громадськістю, ветеранами та ін. Таким чином, для соціальних відносин, що склалися між суб'єктами цілісного виховного середовища, були характерні такі ознаки, як інтерактивна взаємодія на основі колективної мети, яка знаходиться поза сферою особистісних чи вузькогрупових потреб. Тобто, можна говорити про мету діяльності як таку, що лежить у площині соціальних, моральних і духовних цінностей. У загальному розумінні думки О.Захаренка зводилися до того, що колектив, який об'єднаний спільною благородною метою, перетворюється на високоорганізовану контактну групу, яка здатна здійснювати позитивний і надзвичайно потужний за своєю силою виховний вплив на усіх членів, а особливо – на дітей та молодь.

У Сахнівці цього досягали завдяки створенню цілісного соціокультурного середовища, яке активно і благотворно впливало на всіх жителів села. Більше того, реалізація переважної більшості ідей, генератором яких був Захаренко, потребувала залучення потенцій безмежного соціокультурного простору (духовно-культурні цінності українського народу, історична пам'ять, етнічна та національна свідомість, національна ідея, громадянсько-політичні традиції

тощо) і сприяла збагаченню соціокультурного середовища і навчального закладу, і села.

У педагогічній спадщині О. Захаренка цьому є багато прикладів. Так, соціокультурний простір був фактором соціалізації, духовного збагачення, формування загальнолюдських цінностей у процесі реалізації різноманітних шкільних проєктів: спорудження фонтану «Колосок», будівництво Музею революційної, бойової та трудової слави, Центру здоров'я з плавальним басейном, хореографічним і спортивним залами, закладка дендропарку із «Криницею совісті» тощо. На нашу думку, кожен з цих проєктів був своєрідною ланкою між минулим та майбутнім у часовому та просторовому вимірі. Наприклад, під час будівництва шкільного музею методом народної будови, за твердженням О.Захаренка, до роботи було залучено майже 2000 чоловік. Учасники будівельних робіт оволоділи спеціальностями бетоняра, муляра, штукатуря, маляра – трудові навички стали для багатьох школярів основою майбутньої професії.

Крім того, результатом втілення в життя названих архітектурних проєктів було збагачення соціокультурного середовища села Сахнівка. Не будучи дипломованим спеціалістом у такій галузі науки і мистецтва, як архітектура, педагог розумів головні закономірності процесу створення архітектурної композиції. І якщо теоретики архітектури визначають, що основною проблемою архітектурної композиції є «неможливість пізнати композицію міста поза особистістю людини, що діє в міському середовищі і сприймає її як цілісність у рамках своїх “сутнісних сил”» [37], то в аспекті вивчення педагогічної спадщини О.Захаренка важливим є розуміння, що архітектурна композиція шкільної території створювалась з урахуванням того, яким чином вона впливатиме на розвиток сутнісних сил кожного із суб'єктів навчально-виховного процесу, зокрема: школярів, учителів та сільської громади. Специфіка архітектури, за твердженням її теоретиків, полягає у тому, що «у зодчестві воєдино переплітаються якісно різні матеріальні і духовні явища». Вітрувію, який був римським архітектором і інженером у I ст. до н.е., належить думка, що архітектура забезпечує єдність міцності, користі і краси, тобто доцільного і прекрасного. Сучасна наука стверджує, що архітектура виступає об'єднуючою ланкою інженерно-конструктивних, соціально-функціональних та образно-естетичних елементів. Практично усі видатні архітектори метою своєї діяльності визначали формування такого середовища, яке могло б задовольнити як матеріальні, так і духовні потреби суспільства в цілому і кожної людини. Важливим це було і для О.Захаренка як директора навчального закладу. У його книзі «Школа над Россією» знаходимо посилання на думку Я. Корчака про те, що будь-якому виховному закладу, його архітектурі мають бути властиві усміхненість і радість, несподіваність і пустотливість; в ній мають бути ознаки суто дитячого стилю, далекі від форм і пропорцій інших архітектурних будівель. Обидва педагоги сходилися у думці, що необхідно уникати «дорослих форм і пропорцій, старечої холодності деталей» [21, с.18]. Саме з цієї причини був вибраний такий проєкт музею, який комусь нагадував ракету, комусь – білого птаха. Таким чином, О.Захаренко зміг переконатися на власному досвіді,

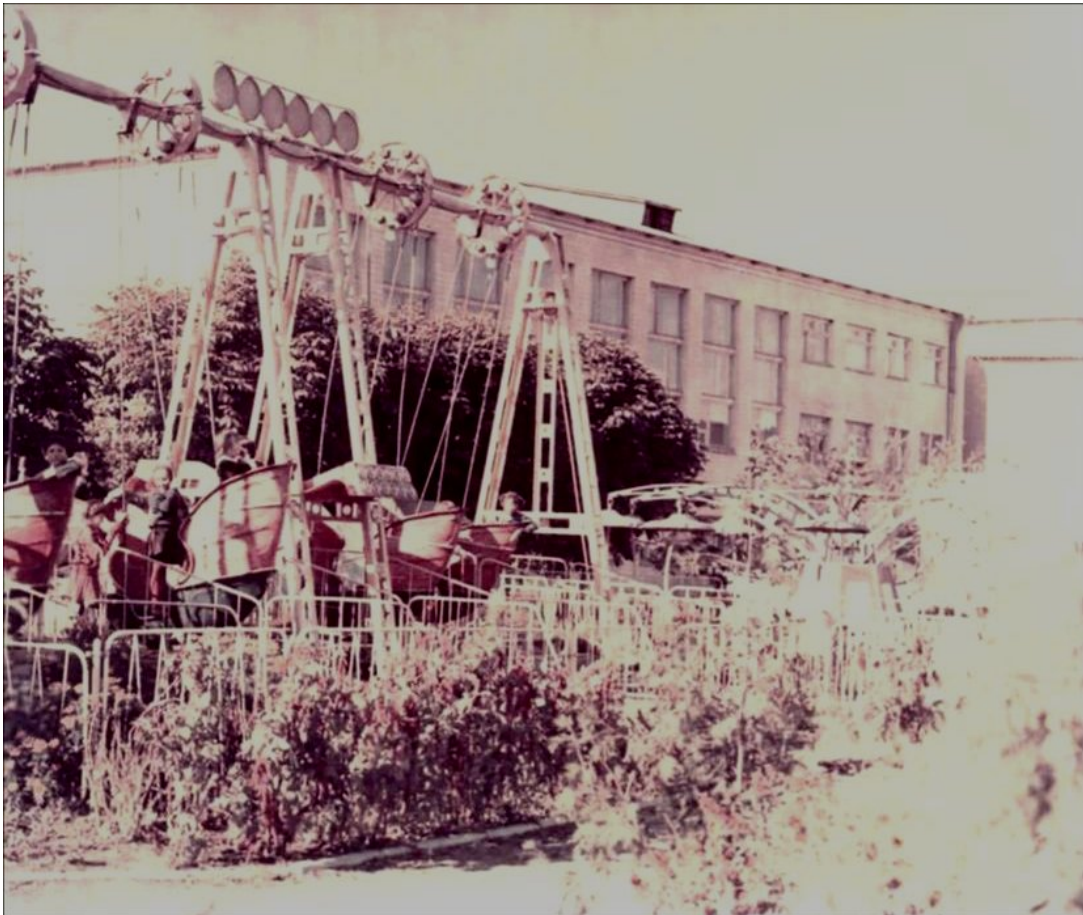
що незвичність і вишуканість архітектурного ансамблю, який поступово вибудовувався на території Сахнівської школи, привертаючи увагу дітей, приносять їм справжню естетичну насолоду, виховують почуття прекрасного і, крім цього, задовольняють природну потребу дитини у зміні вражень.

Архітектурне середовище, як зазначає В. Антонов, необхідно розглядати не як окремо взятий об'єкт чи комплекс об'єктів, а як результат взаємодії між об'єктом і людиною [2]. Таким чином, архітектурне середовище як система відображає, з одного боку, матеріальну діяльність людини, а з іншого, – духовну та емоційно-естетичну [3]. Архітектурне середовище навчального закладу впливає як на свідомість, так і на підсвідомість людини, тому у великій мірі сприяє естетичному, інтелектуальному, фізичному, психічному розвитку особистості. Виховна функція архітектури шкільних будівель розглядалася вченими-архітекторами Душкіною Н., Ернст Т., Консуловою Н., Кузнецовим С. та ін., у роботах яких були сформульовані головні принципи, що мають бути покладені в основу формування архітектурного середовища навчального закладу. Виховний вплив значно збільшується, якщо середовище освітнього закладу створюється у відповідності до цілісної архітектурної концепції.

Архітектурно-просторовий компонент освітнього середовища, на думку В. Ясвіна, є одним із найбільш важливих разом з такими, як соціальний та психодидактичний компоненти. Архітектурно-просторовий компонент включає в себе архітектурні особливості шкільних будівель, конструкції внутрішкільного дизайну, просторову структуру, розмір аудиторій тощо. Погоджуючись із значенням названого компоненту, О. Захаренко свого часу докладав зусиль щодо його розвитку, хоча за радянських часів архітектура закладу освіти, як правило, мала вигляд уніфікованої шкільної будівлі. Завдяки йому типовий проект шкільної будівлі з прилеглою територією перетворився на комплекс різнохарактерних просторів, кожен з яких мав на меті реалізацію різних видів діяльності. Територія Сахнівської школи відрізнялася різноманітністю своєї структури; окремі функціональні зони характеризувалися індивідуальністю та автономністю. Все це надавало їм можливість виконувати функцію громадського та культурного центру.

Основним показником розвитку архітектурно-просторового компоненту освітнього середовища педагог вважав створення атмосфери емоційного благополуччя для всіх його суб'єктів. У багатьох своїх статтях він наводить уривки дитячих творів, які свідчать про те, що педагогічний колектив школи досяг цієї мети: «Я біжу до школи...», «Я приходжу до школи, коли вона ще закрита...», «Я люблю її, бо мені тут добре, затишно і якимось по-домашньому» [21, с. 17-25]. Але можна з упевненістю констатувати, що мета діяльності педагогів школи не обмежувалась намаганням створити емоційно-безпечний затишок. Архітектурне середовище Сахнівської школи на всіх етапах свого розвитку виступало як засіб не тільки навчання школярів, а й їхнього естетичного та духовного виховання. Створені на контрасті, різні за призначенням композиційні елементи цілісної структури утворювали своєрідну архітектурну форму, що впливала на почуття суб'єктів середовища. Освітнє-виховне середовище школи збагачувалось завдяки використанню синтезу мистецтв.

Реалізація задач художньо-естетичного виховання відбувалась завдяки створенню естетичного середовища, яке активно взаємодіяло із соціокультурним середовищем [13]. Естетика предметного середовища обумовлювала естетику середовища соціально-педагогічного, підвищуючи рівень міжособистісного спілкування, впливаючи на характер стосунків між учасниками навчально-виховного процесу, нейтралізуючи впливи макросередовища (зокрема, негативний вплив засобів масової інформації), і тим самим сприяла формуванню у школярів загальнолюдських цінностей.

Фото 4. Ігровий майданчик на території Сахнівської школи.

«Міняються покоління, але школі завжди доводиться займатися із шкідливими звичками дітей і дорослих, завжди вчити доброти, милосердю, чесності, порядності та іншим якостям людини цивілізованого суспільства».

О.А.Захаренко

Крім найближчого оточення дитини, О.Захаренко враховував і інші фактори, що впливають на її становлення та розвиток. Суб'єктивний досвід особистості набуває особливого значення у процесі передачі та засвоєння культурного досвіду попередніх поколінь. Слід зауважити, що для підростаючого покоління юних сахнівчан були створені такі умови засвоєння соціально-культурного досвіду, норм та цінностей, які не заважали розвитку індивідуальності кожної дитини. Це є важливим у контексті осмислення дефініції «культура», яку дає Є.Бондаревська. Вона розглядає культуру як таке середовище, що, по-перше, ростить розвиток особистості, а по-друге, живить його [14, с.12-15]. Ґрунтуючись на особистісному підході трактування поняття «культура», дослідниця підкреслює активну роль людини, яка виступає творцем культури. Детермінуючу роль в цьому процесі грає освіта. Н. Савчук висловлює думку, що освіта є спеціально сформованим і випробуваним способом, завдяки якому окремий індивід долучається до культурних ресурсів, у результаті чого і відбувається формування, самореалізація та самоствердження особистості. Науковець наголошує на єдності культури та освіти, завдяки удосконаленню яких виникає таке синкретичне формоутворення, як менталітет. «Ментальність породжується відповідним культурно-історичним контекстом, досвідом життя багатьох поколінь та слугує тим імпульсом і мотивом, котрий ніколи не усвідомлюється, але передвизначає поведінкові імперативи великої спільноти, що своєрідно оцінює оточуючу дійсність і своє місце в ній» [29, с. 10]. Оскільки категорія «менталітет» має світоглядний характер і свідчить про той вплив, що здійснює культура на представників конкретного середовища, можна говорити про зв'язок менталітету із процесами формування особистісних цінностей, а освіта може виконувати «роль ментальноперетворюючого «агента середовища» та активізувати складний процес управління ментальною енергетикою соціуму» [29, с. 12].

Завдяки тому, що Сахнівська школа була не тільки освітнім закладом, а й інтегруючим, ідейним, духовним центром соціокультурного середовища села, як уже зазначалося вище, вона здійснювала благодійний вплив на мікро- і мезосередовища. Використовуючи потенційні можливості, взаємопов'язані фактори, умови, засоби соціокультурного простору, педагогічний колектив школи на чолі з О.Захаренком сприяв об'єднанню зусиль усіх суб'єктів освітнього процесу у різних видах діяльності, здійснюючи таким чином інтегрований вплив не тільки на розвиток школярів, а й опосередковано на соціокультурне середовище. Механізмом такого перетворення слугувала проектна діяльність, яка і забезпечувала організаційно-педагогічні умови

актуалізації активності особистості школяра у відповідності до його потреб і можливостей. Одним із найбільш вагомих важелів у цьому процесі була взаємодія особистості із середовищем, оскільки саме через взаємодію відбувалася самоактуалізація, самоорганізація, самореалізація особистості. У такому випадку середовище виступало не стільки як умова і фактор, скільки як засіб виховного впливу, адже сама по собі наявність середовища, як уже було зазначено вище, не гарантує розвитку особистості. Тільки в разі активного використання таких компонентів соціокультурного простору, як традиції та інновації, цінності та ідеали тощо, – відбувається процес розвитку та духовного збагачення особистості.

О.Захаренко трактував соціокультурний простір як джерело і об'єктивний чинник формування індивідуальних гуманістичних цінностей. Особливе значення він надавав традиціям, визначаючи їх як форми соціальної пам'яті та загально визнані культурні цінності, оскільки саме завдяки традиціям відбувається передача досвіду від покоління до покоління, а разом з досвідом із покоління в покоління передаються такі загальнолюдські цінності, як любов до Батьківщини, авторитет батьків, любов до землі, працелюбність, толерантність, життєлюбність, дбайливість тощо.

У практичній діяльності колективу Сахнівської школи це знайшло відображення у багатьох конкретних справах. На думку О.Захаренка, «успіх у вихованні значною мірою залежить від ставлення дітей до школи. Байдужість, просте перебування в ній, безбарвність навчальних буднів — ось де початок халатності у навчанні й порушень дисципліни на уроці, громадської пасивності. Від любові до школи, діяльної, активної, бере початок багато кращих поривань душі» [24, с.7-24]. Отже, О.Захаренко вважав школу не тільки центром соціокультурного середовища, а й першим об'єктом цілісної системи, на який було спрямовано творчу перетворювальну діяльність усіх суб'єктів колективу. Визначаючи «любов до школи» як одну із цінностей, що має бути притаманна школяреві, педагог-науковець прогнозує можливий розвиток такої цінності до висот інших – відповідальності, порядності, благородства, активної громадянської позиції. Наведена думка свідчить про грандіозну роль ще одного суб'єкта – педагога – у створенні позитивного освітнього і виховного середовища, оскільки саме від учителя і вихователя залежить, чи будуть для учня навчальні дні безбарвними чи яскравими, пустими чи цікавими. Вирішення цієї проблеми Захаренко вбачав у гармонізації відносин між педагогами і школярами: опанування цінностями освітнього і виховного простору відбувалося у тісній взаємодії між ними.

Фото 5: О.А.Захаренко з батьками сахнівських школярів.

*«...Батьки теж повинні вміти справедливо
оцінювати свою дитину,
а не тільки милуватися нею.
Тоді менше буде неприємних несподіванок».*
О.А.Захаренко

Невід'ємною частиною цього процесу О.Захаренко вважав роботу з батьками школярів, оскільки родина є першим природним чинником соціалізації дитини, тією первинною соціальною основою, яка формує моральну та психічну складові особистості. Такий підхід свідчить про те, що у своїй діяльності педагог усвідомлено підходив до вирішення проблеми біологічного і соціального, спадкового і набутого у розвитку особистості, намагаючись побудувати навчально-виховний процес з урахуванням природних задатків кожної дитини.

У визначенні ролі сім'ї для виховання дитини О.Захаренко поділяв думку В.Сухомлинського, що сім'я та стосунки між її членами – це перша школа інтелектуального, морального, естетичного та фізичного виховання [32]. У період раннього дитинства відбувається набування суб'єктного досвіду, тобто досвіду життєдіяльності в конкретних умовах сім'ї, соціокультурного оточення у процесі сприйняття і розуміння світу людей і речей, від чого у великій мірі залежить подальша орієнтація дитини в соціокультурному середовищі. Сім'я та психологічний клімат, що складається в ній, у великій мірі впливають на засвоєння дитиною норм людських взаємин і формування – або заперечення – спочатку сімейних цінностей, а пізніше – загальнолюдських.

Розвиваючи ідеї В.Сухомлинського про необхідність співдружності школи та сім'ї, повернення педагогічної відповідальності в сім'ю, О.Захаренко наполягав на здійсненні педагогізації сім'ї: «Не втрачай можливості, колего, робити свій вплив і на дитину, і на її батьків. Бо то мудра наука – педагогізація сімей, то педагогіка серед людей і для людей. Назва їй – народна педагогіка» [31, с.94]. Варто наголосити на тому, що в роботі з батьками О. Захаренко

шукав не нав'язливі шляхи прилучення батьків до школи, а намагався відкривати в кожному батькові, матері індивідуальну неповторність, педагогічне обдарування й майстерність. Він був переконаний, що стимулювання проявів педагогічної майстерності батька й матері когось із вихованців можуть бути більш ефективними, ніж використання директивних підходів у роботі з ними.

Таким чином, органічно поєднуючи кращий досвід представників батьківської громадськості, скарби народної і надбання сучасної педагогіки, Захаренко здійснював батьківський всеобуч, коли давав такі поради:

- Бажання бути першим, кращим генетично закладено в дитині, бо колись такими були батьки, діди і прадіди.

- Найголовніше – налагодити контакт, тоді почуєш від батьків те, чого і не сподівався чути, з користю для дитини і для сім'ї. Користуйся принципом: 70 відсотків успіху – то похвала.

- Природний нахил дитини. Гріх ним нехтувати. І батькові, і матері гріх, бо якщо не побачити здібності дитини, то можна на все життя приректи її на невдачу.

- Дорогі мої хлопчики! Будьте мужчинами у своїх сім'ях. Допомагайте своїм батькам по господарству. На вас, за сільськими звичаями, покладені обов'язки, вставши зі сходом сонця, обійти свою господу, взимку розчистити заметені снігом доріжки, скинути, наскільки можливо, сніг з даху, відкидати сніг від фундаменту хати, обмести підвіконники і, набравши із криниці свіжої води, вмитися нею. Ця робота займе не більше 15-ти хвилин, а бадьорість залишиться з вами на цілий день. Це чудова зарядка для тих, хто хоче вчитися з радістю і задоволенням.

- Дорослі, викликайте в дітей емоції лише добрими казками, у яких зло завжди буває переможеним. Тоді ваші діти будуть спокійними і щасливими, розвиваючись швидше і краще.

- Дитина має переборювати посильні їй труднощі сама. Якщо дитина лізе на дерево, не підсаджуйте її, а навпаки, створіть їй перепони. Впевненість – головна риса вольових людей. Їх ще на світанку життя мудрі батьки та вчителі навчали мистецтву долати перешкоди, самостійно йдучи до мети. Якщо ж мати виконала домашнє завдання з праці – і син приніс п'ятірку, то цей самообман повернеться згодом повною безпорадністю, розгубленістю дитини в критичній ситуації, невпевненістю у своїх силах і розумових можливостях. Не спішіть, мами та бабусі, брати на себе зайві обов'язки. Не завжди ви будете крокувати по життю з улюбленим чадом. Ваша дитина повинна змалку відстоювати себе сама, вчитись вирішувати життєві проблеми, загартовувати волю [31, с. 72-141].

Педагогічні поради, що були адресовані батькам, сприяли покращенню стосунків між членами родин і допомагали формуванню у дітей загальнолюдських гуманістичних цінностей, а саме: повага до предків, відповідальність перед родиною і Батьківщиною, уміння переборювати труднощі, чесність у дрібницях та у великих справах, віра у краще майбутнє та ін. Крім того, за спостереженнями О.Захаренка, залучення батьків до спільної із школярами діяльності сприяло налагодженню емоційних стосунків у родині.

У статті «Школа – центр виховання на селі» він звертав увагу на те, що в отроцтві інтереси підлітків розширюються, з'являється почуття дорослості, самостійності, що є причиною непомітного ослаблення зв'язків із родиною. Для вирішення цієї проблеми О.Захаренко пропонував організувати спілкування вихованців із близькими, особливо з матерями, проводити бесіди класних керівників з учнями про виконання трудових обов'язків дома, класні збори на тему «Що я вмю робити?», конкурси «Мамині помічниці», «Батькові помічники», Тиждень матері, бабусі, вчительки, дівчини, який починається уроком моральної культури в кожному класі, а також організувати рейди-перевірки трудової участі дітей у сімейних справах.

Завдяки налагодженій роботі з сім'ями учнів соціокультурне середовище навчального закладу значно поширювалось за рахунок залучення до виховної роботи батьківської громади. З цією метою представники трудових колективів запрошувались до участі у шкільних заходах, святах праці, «уроках робітничої освіти», вечорах, присвячених ветеранам праці, передовикам і новаторам виробництва; а учні школи відвідували ферми, польові стани, Корсунь-Шевченківський механічний завод. Така співпраця і співдружність сприяла реалізації декількох цілей. По-перше, відбувалось знайомство учнів з основами виробництва, економікою, організацією праці, ростом її продуктивності, досягненнями науки і техніки тощо; здійснювалась профорієнтація школярів і формування працелюбності. По-друге, школярі дізнавались про своїх батьків як професіоналів, що допомагало зміцненню батьківського авторитету. По-третє, вирішувалась проблема забезпечення кадрами у колгоспі і селі. Щодо вирішення цієї проблеми, то Захаренко висловлював думку, що виховати, наприклад, хлібороба неможливо, лише розповідаючи з екрана телевізора про красу золотого пшеничного поля, – хлібороба необхідно створювати, оскільки у кожній сільській хатині має залишатися продовжувач роду, а батьківський дім має бути святим місцем, де весь рід збирається задля прилучення до духовної мудрості, традицій роду, села і Батьківщини [23]. Тобто, організована таким чином робота із залученням усіх суб'єктів соціокультурного середовища викликала своєрідну зворотну реакцію і фактично забезпечила виживання населення і збереження села Сахнівка на карті України. У такий спосіб формування і розвиток в особистості почуття патріотизму та бережливого ставлення до багатств своєї землі носило не декларативний характер, а ціннісно-діяльнісний. Стосувалося це не тільки учнів школи, а й їхніх батьків, які були активними учасниками всіх проектів, що здійснювала Сахнівська школа. Така робота пліч-о-пліч допомагала створенню абсолютно інших стосунків в категорії «батьки і діти»: спільна мрія-мета, спільна робота і спільна радість після досягнення цієї мети – все це згуртовувало вчителів, учнів та батьків в один-єдиний міцний колектив, значення якого розглядалося вище.

На окрему увагу з точки зору перспектив розвитку сільського соціокультурного середовища заслуговує аналіз створення шкільного музею, який отримав назву «Музей революційної, трудової та бойової слави села Сахнівка». Створення чотирьох експозиційних залів музею – «Історія рідного краю», «У полум'ї революції», «Велика Вітчизняна війна радянського народу

проти фашистських загарбників», «Сучасність села, колгоспу «Маяк» – було пов'язане не тільки із завданням дослідити історію рідного краю, а й із бажанням зберегти її для прийдешніх поколінь. Діяльність шкільного музею ще в 70-ті роки ХХ сторіччя здійснювалась в контексті діалогу культур і відзначалася багатофункціональністю. По-перше, модель діяльності музею була не стільки інформативною, скільки комунікативною – із забезпеченням комунікації між учнями-екскурсоводами та відвідувачами (різними за віком та соціальним статусом); екскурсоводів між собою (у процесі підготовки до проведення екскурсій); серед жителів села, які передавали в музей цінні сімейні реліквії; відвідувачів із інших сіл та міст, які переймали досвід музейної педагогіки і запроваджували його в інших навчальних закладах.

По-друге, ознайомлення школярів з музейними експозиціями допомагало підвищенню рівня пізнавальної мотивації, формуванню цілісної картини світу і розвитку асоціативного мислення, сприяло пізнавально-виховному, художньо-естетичному, аксіологічному розвитку учнів.

По-третє, на всіх етапах створення музею (будівництво, збір експонатів, створення експозиції) були активно залучені батьки школярів та інші жителі села. Таким чином, Олександр Захаренко зумів створити ситуацію причетності до спільної справи практично для кожного суб'єкта соціокультурного середовища, що мало велике духовне значення як для представників підростаючого, так і старшого поколінь.

Ще одним напрямком співпраці школи та громади була культурно-просвітницька робота. Діяльність школи не обмежувалася традиційними заходами – такими, як спільні свята, урочисті святкування певних дат, проведення випускних вечорів тощо. Як зазначалось вище, громада села активно долучалася до створення музейної експозиції; мешканці села відвідували шкільний планетарій та обсерваторію; телепередачі шкільної студії були спрямовані на сільську громаду тощо.

Що стосується традиційних заходів, то у Сахнівській школі до їх проведення ставилися творчо і нестандартно, намагаючись зацікавити не тільки школярів, а й представників дорослого населення. Для прикладу розглянемо, як був реалізований задум відправити послання школярам 2017 року від тих, хто вчився у Сахнівській школі у 1967 році. По-перше, ця ідея захопила не тільки учнівсько-вчительський колектив школи, а й мешканців села. Крім послання, було вирішено зібрати посилку-сейф з такими речами, які свідчили б про те, чим жили школа і село напередодні 50-ї річниці Жовтневої революції. Результатом втілення цього задуму стали зустрічі школярів із ветеранами Великої Вітчизняної війни, під час яких діти записували спогади учасників бойових подій, щоб покласти ці записи до «посилки у майбутнє». Виховний вплив від таких зустрічей значно підвищувався завдяки тому, що ініціаторами їх були школярі. У ході реалізації задуму виникали нові ідеї, які сприяли розширенню кола учасників: молодшими школярами були підготовлені малюнки з видами Сахнівки та вірші про неї, старшокласники накреслили докладну схему Сахнівки із позначенням кожного будинку, сахнівчани старшого віку пропонували для «посилки у майбутнє» найцінніші сімейні

реліквії. Одна із мешканок села, яка тільки-но народила сина, написала йому листа і теж поклала в посылку – він отримає звістку від матері такою незвичайною поштою, коли йому виповниться 50 років. П'ятикласники 67-го року звернулись до майбутніх п'ятикласників 2017 року із завданням перевірити, чи зійде покладене у посылку насіння різних сортів, - ця ідея виникла у школярів після того, як вони почули на уроці, що зерно може зберігатися сотні років і потім дати гарний урожай. У супроводжувачому листі до тих, хто буде вчитися та працювати у Сахнівській школі у 2017 році, було висловлено таке прохання: по-перше, уважно ознайомитися із наповненням посылки; по-друге, відібрати таке, що зацікавить; по-третє, додати у посылку-сейф щось своє і закласти її в землю ще на 50 років – до 2067-го [39]. Аналіз того, яку роль зіграла реалізація вищеназваної ідеї, свідчить про позитивні наслідки для всіх учасників навчально-виховного процесу: емоційне піднесення, залучення до спільної діяльності, розвиток комунікативних навичок, поглиблення знань з історії рідного краю, ознайомлення з героїчним минулим односельців, усвідомлення значущості сімейних реліквій та цінностей. Соціокультурне тло набувало значення в тій мірі, в якій ця колективна творча справа поєднала представників декількох поколінь у прагненні ознайомити нащадків з цінностями власного життя і сподвигнути їх до продовження цієї традиції. Таким чином, досить поширена серед багатьох навчальних закладів країни ідея закладати капсули із листами до майбутніх школярів у Сахнівській школі перетворилася на виховну справу, що мала пролонговану дію. Якщо врахувати, що на її початку учасниками були представники, як мінімум, трьох поколінь, а кожні 50 років – це ще три покоління, то стає зрозумілим, що однією справою можуть бути об'єднані щонайменше дев'ять поколінь мешканців села Сахнівка.

Ще одним фактором формування у школярів загальнолюдських цінностей у педагогічному досвіді О.Захаренка був своєрідний підхід до організації навчально-виховного процесу, який полягав у тому, що найголовнішим пріоритетом діяльності усіх учасників навчально-виховного процесу було не отримання академічних знань, умінь і навичок, а надбання навичок життєво необхідних: від уміння знайти спільну мову з оточуючими (друзі, вчителі, однокласники, батьки, зовсім не знайомі люди) – до навичок трудової і розумової діяльності. І навпаки – від уміння щось зробити власними руками до усвідомлення себе як непересічної особистості, що вміє налагоджувати паритетні стосунки з оточуючими. Дидактичний фактор відіграв у виховній системі О.Захаренка велику роль, але далеко не вирішальну. Можна стверджувати, що дидактична система його Авторської школи, а саме: мета та зміст навчання, методи та форми організації навчання – була підпорядкована виховним цілям, тобто виступала підсистемою виховної системи.

У Сахнівській школі словосполучення «навчально-виховний процес» використовувалось не в значенні наявності і навчального процесу, і виховного, а в значенні єдиного, нерозривного, розвиваючого процесу, в якому слова «труд» і «радість», «навчання» і «творчість» були словами-синонімами. Не применшуючи ролі учителя, шкільних предметів, домашніх завдань,

підручників тощо, педагог створив виховну систему, що мала ознаки психолого-педагогічної та соціально-педагогічної систем і забезпечувала умови для формування в її вихованців ціннісних ставлень засобами навчальної, трудової, ігрової, творчої діяльності.

Навчально-виховний процес був побудований таким чином, що при вивченні кожного шкільного предмету соціокультурний простір був одним із джерел отримання нових знань і умінь. Зауважимо, що Захаренко вміло використовував можливості соціокультурного простору на різних етапах навчально-розвиваючої діяльності школярів: для актуалізації знань, засвоєння та усвідомлення навчальної інформації, використання отриманих знань у практичній діяльності, рефлексії тощо.

Це стосувалось предметів фізико-математичного циклу, у процесі вивчення яких школярі не тільки дізнавались про героїчне освоєння радянською наукою космосу, а й самостійно майстрували повітряні кулі, три- і чотиріступінчасті ракети, планери тощо. Природничі науки надавали можливість поцінувати красу та багатство рідної землі та формували в учнів уявлення про природу як про цілісну систему, яка безпосередньо чи опосередковано здійснює вплив на життя та діяльність людей. Знання про природу знаходили відображення у практичній діяльності у процесі догляду за рослинами, створення шкільного дендропарку, насадження живої аптеки тощо. Олександр Захаренко наголошував на дидактичному та виховному значенні такої простої, на перший погляд, форми роботи. Він пояснював, що жива аптека – це набір різних лікарських рослин, які діти вирощували на шкільній ділянці і здавали в аптеку. Ця діяльність поєднувалась із вивченням лікарських властивостей рослин; дослідженням таємниць народної медицини, що своїм корінням сягає сивої давнини; використанням досвіду дідів та прадідів і збереженням їхніх знань для майбутніх поколінь [23].

Зміст предметів соціально-гуманітарного циклу був спрямований на вивчення історії, літератури та мав на меті формування базового комплексу громадянських умінь, навичок та цінностей особистості. Процес вивчення цих дисциплін сприяв формуванню громадянської зрілості особистості, оскільки був пов'язаний не тільки з вивченням певних фактів, а й з втіленням своїх знань у конкретній діяльності в межах найближчого соціокультурного середовища задля його розширення і збагачення. Прикладами такої діяльності можуть слугувати такі справи: підготовка листа у майбутнє жителям села Сахнівка 2017 року; створення експозицій Музею революційної, бойової та трудової слави; створення Алеї пам'яті на честь сахнівчан, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни; спорудження Крилиці Скорботи в пам'ять про тих, хто помер в роки голодомору. Кожній з цих масштабних – як для сільської школи – справ передувала глибока дослідницька робота, що була спрямована на вивчення невідомих або маловідомих історичних фактів і сприяла формуванню навичок критичного мислення, уміння бачити проблему з різних сторін, аналізувати, синтезувати і робити власні висновки; розуміти сутність, причини і наслідки певних історичних подій. Що стосується ціннісних орієнтирів особистості, то результатом організованого в такий спосіб вивчення предметів

соціально-гуманітарного циклу Олександр Захаренко вбачав формування цілісного світогляду особистості, розвиток толерантності, милосердя, дотримання соціальної та історичної справедливості тощо.

О.Захаренко враховував потенційні можливості емоційно стимулюючого навчального середовища, ознаками якого були:

- підтримка ініціативи школярів;
- партнерські стосунки між педагогами, школярами та батьками у навчально-виховному процесі;
- конструктивна взаємодія між учасниками навчально-виховного процесу на всіх його етапах;
- здійснення міжпредметного підходу у вивченні шкільної програми;
- використання виховного потенціалу всіх шкільних предметів.

Деякі із реалізованих разом із школярами проєктів Захаренко пізніше охарактеризував як педагогічні розваги: запуск повітряної кулі та ракет з мишами та хом'яками на борту; електронно-обчислювальні машини та «розумні двері» в кабінеті, де ці ЕОМ створювались, тощо. Але так звані «педагогічні розваги», як бачимо, мали глибоке методологічне та психологічне підґрунтя.

У великій мірі соціалізації і педагогізації середовища с. Сахнівки допомагало використання засобів масової комунікації – шкільної газети «Дівочі гори» і телерадіостудії. Відомо, що ЗМК відіграють неабияку роль у розвитку підлітка: розширюють кругозір, дають знання, вчать аналізувати і розмірковувати. Юні кореспонденти і художники з великим задоволенням робили перші проби пера, писали репортажі із шкільного життя, складали грандіозні плани на майбутнє, використовували всі можливості для самореалізації через різноманітні види творчої діяльності.

Крім того, суттєвий вплив здійснювався через ЗМК і на доросле населення. Шкільна телерадіостудія, висвітлюючи цікаві справи школи і села, була носієм громадської думки щодо проблем виховання. Батьківська громада із зацікавленням чекала телепередач шкільної студії, оскільки вони завжди були актуальними і корисними: поради педагогів і психологів, фрагменти уроків і виховних заходів – завдяки цьому сахнівчани постійно були в курсі тих справ, що робила школа, і активно допомагали, розуміючи, що діяльність шкільного колективу спрямована перш за все на розвиток їхніх дітей.

Фото 6: Будівництво шкільного музею.

«Педколектив школи постійно ставить перед собою завдання – навчити кожну дитину (а через неї – і членів її сім'ї) зберігати свої здоров'я».

О.А.Захаренко

Окреме і надзвичайно важливе місце у педагогічній спадщині О.Захаренка посідають його думки щодо необхідності збереження і зміцнення здоров'я дитини. На його думку, одним із найважливіших факторів у питаннях упровадження здоров'язберігаючих технологій є середовище, зокрема – природне середовище. Як підкреслює академік О. Лук'янова, стан здоров'я дитини обумовлений її соціальним станом, конкретним середовищем та місцем проживання; саме тому вплив на дитину має здійснюватися на індивідуальному, мікро- та макросоціальному рівнях, а проблему збереження здоров'я дитини необхідно вирішувати у контексті біопсихосоціальних та мультидисциплінарних підходів із залученням лікарів-педіатрів, акушерів-гінекологів, педагогів, психологів, працівників соціальних служб тощо. У результаті діяльності усього колективу Сахнівської школи склалася специфічна Модель Сахнівської школи як Школи сприяння здоров'ю.

Проблема здоров'я, був переконаний О.Захаренко, тісно пов'язана із ставленням людини до природи. Людина (усвідомлює вона це чи ні) постійно взаємодіє з природним середовищем, завдяки чому і відбувається її життєдіяльність. Неусвідомлене втручання людини у природу, не бережливе ставлення до природних ресурсів згубно впливає на цілісну систему «природа –

людина». Ретроспективний аналіз людської діяльності, спрямованої на перетворення природи, свідчить про виникнення незворотних наслідків і у природному середовищі, і в соціальній сфері. Негативні, руйнівні наслідки людина відчуває на власному здоров'ї і житті. М. Бердяєву належить думка, що людина своєю діяльністю підкорює, змінює зовнішню природу, але тим самим руйнує і призводить до кризи свою внутрішню, людську природу [5].

Система «природа – людина» є настільки нерозривною і взаємообумовленою, що людина, забруднюючи навколишнє середовище, неодмінно відчуває на собі наслідки власної діяльності, коли дихає забрудненим повітрям, вживає неякісну їжу та воду з домішками шкідливих речовин. Існує порівняння, що система «природа – людина» схожа на сосуди, що сполучаються між собою, і вплив людини на природу обертається для людства зворотною ланцюговою реакцією. Соціоекологічний підхід у питаннях збереження здоров'я підростаючого покоління був одним із визначальних в Авторській педагогіці Олександра Захаренка. Такий підхід забезпечував створення гармонії між природним і суспільним оточенням людини, а також сприяв утворенню її внутрішньої гармонії.

Більшість науковців, які вивчали природу людини, прийшли до висновку, що на людину діють ті самі закони, що є визначальними для всього, що існує у Всесвіті. Отже, людина за умови цілісності внутрішнього ядра власної особистості містить в собі світ природи. Пізнання людиною своєї природної сутності відбувається в контексті філософських, валеологічних та моральних законів буття – у цьому були переконані В.Вернадський, О.Чижевський та ін.

На нашу думку, для розуміння причин, які впливають на стан здоров'я підростаючого покоління, варто замислитися над теорією Н.Реймерса. Він стверджував, що якість життя людини і, відповідно, стан здоров'я залежать від того, чи задовольняються її потреби. Він класифікує потреби людини таким чином:

- базові, елементарні, до яких належать їжа, вода, повітря, земна поверхня;
- вторинні, інформаційні, з відсутністю яких Н.Реймерс пов'язував виникнення органічних захворювань;
- псевдопотреби, які призводять до появи шкідливих звичок [28].

Автор цієї класифікації висловлює думку, що у тих випадках, коли не в повній мірі задовольняються базові та інформаційні потреби людини, в тому числі духовні, вона намагається задовольнити псевдопотреби за допомогою алкоголю, паління, вживання наркотиків, веде нездоровий спосіб життя.

Щоб запобігти цьому, необхідно створити ефективну технологію збереження здоров'я людей, а особливо – підростаючого покоління. О.Захаренко сповідував ідею, що така технологія має ґрунтуватися на усвідомленні того, що Людина є невід'ємною частиною Природи, адже з усвідомлення себе частиною Природи починається формування ціннісного ставлення до природи, до власного здоров'я і життя.

В основі концепції авторської школи Олександра Захаренка як Школи сприяння здоров'ю лежить твердження, сформульоване педагогом у зверненні до школярів Сахнівської школи: «Пам'ятай, дитино, що ти є центром Всесвіту».

Лаконічне висловлювання видатного педагога має глибокий зміст: по-перше, воно свідчить про те, що О. Захаренко визнавав людину найвищою цінністю; по-друге, намагання педагога переконати вихованців у тому, що кожен із них є унікальною цінністю, сприяє формуванню у кожного з них почуття відповідальності за власне здоров'я і життя; по-третє, у ньому зазначено, що основним принципом діяльності навчального закладу є принцип дитиноцентризму, при якому всі складові навчально-виховної системи мають бути спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я дітей; по-четверте, оскільки людина є частиною Всесвіту, то вона у своїй життєдіяльності має пам'ятати про нерозривний зв'язок із Природою; визнання такого зв'язку надає людині відчуття власної цілісності; по-п'яте, дитина у процесі навчання має отримати навички, які допоможуть їй використовувати природні фактори на власну користь.

У теоретичній та практичній спадщині О. Захаренка накреслені конкретні шляхи вирішення проблеми формування здорової дитини. Аналіз того, яким чином була організована навчально-виховна діяльність у Сахнівській школі, свідчить про те, що пріоритетного значення набували питання збереження і зміцнення здоров'я школярів. Задля цієї мети педагоги школи доцільно використовували усі природні фактори: продуктивна праця на природі, плавання у басейні, спілкування із природою, спостереження за природними явищами, вирощування лікарських рослин та ін.

Повертаючись до наведеної вище фрази О. Захаренка, що дитина є центром Всесвіту, хочемо зазначити, що вона має скоріше педагогічний підтекст і свідчить про дитиноцентричну спрямованість його педагогіки. Наголошуємо на цьому у зв'язку з тим, що історія людства має жахливі наслідки того, що людина відчула себе центром і володарем Природи, який має право змінювати її закони. Натомість, навіть питання щодо формування у школярів почуття патріотизму О. Захаренко поєднував із проблемою бережливого ставлення до землі та її багатств. На його думку, справжній патріот має бути працелюбним і екологічно-грамотним господарем, який живе не тільки проблемами сьогодення. Ціннісне ставлення до природи – це гармонія з природою на засадах раціонального використання її багатств.

Для зміцнення здоров'я дітей необхідно створювати ситуації ефективної взаємодії дитини з природою. Навколишнє природне середовище має бути джерелом оздоровлюючих факторів. Наприклад, територія Сахнівської школи була засаджена туями – рослинами, які виділяють фітонциди і тим самим допомагають хворим на бронхіальну астму. На шкільному подвір'ї був створений «зелений клас». Проведення уроків і годин спілкування на свіжому повітрі серед пахучих квітів та високих дерев, що створювали прохолоду у ясні сонячні дні, сприяло гармонізації стосунків дітей із природою. Великого значення надавалось загартуванню школярів, якому сприяло і відвідування басейну, вода в якому оброблялася сріблом і збагачувалася сіллю Чорного моря. Уроки плавання були дуже корисними для дітей із проблемами статури, підвищували імунітет.

Таким чином, приходимо до висновку, що розвиток освітнього середовища Сахнівської школи відбувався за такими напрямками:

- налагодження активного партнерського співробітництва між педагогічним, учнівським колективами та батьківською громадою;
- використання досвіду батьків у комунікативній, культурній, професійній, освітній сферах;
- розширення сфери діяльності школярів задля формування, розвитку та вдосконалення ключових компетентностей особистості;
- урізноманітнення соціальних контактів, завдяки яким відбувався розвиток особистості в соціумі;
- створення можливостей для професійного самовизначення школярів;
- налагодження співпраці з організаціями, установами та соціальними партнерами, що функціонували у середовищі;
- забезпечення належного рівня якості освіти завдяки використанню потенційних можливостей освітнього середовища;
- створення умов для збереження і зміцнення здоров'я школярів;
- формування у школярів навичок змістовної організації вільного часу [15].

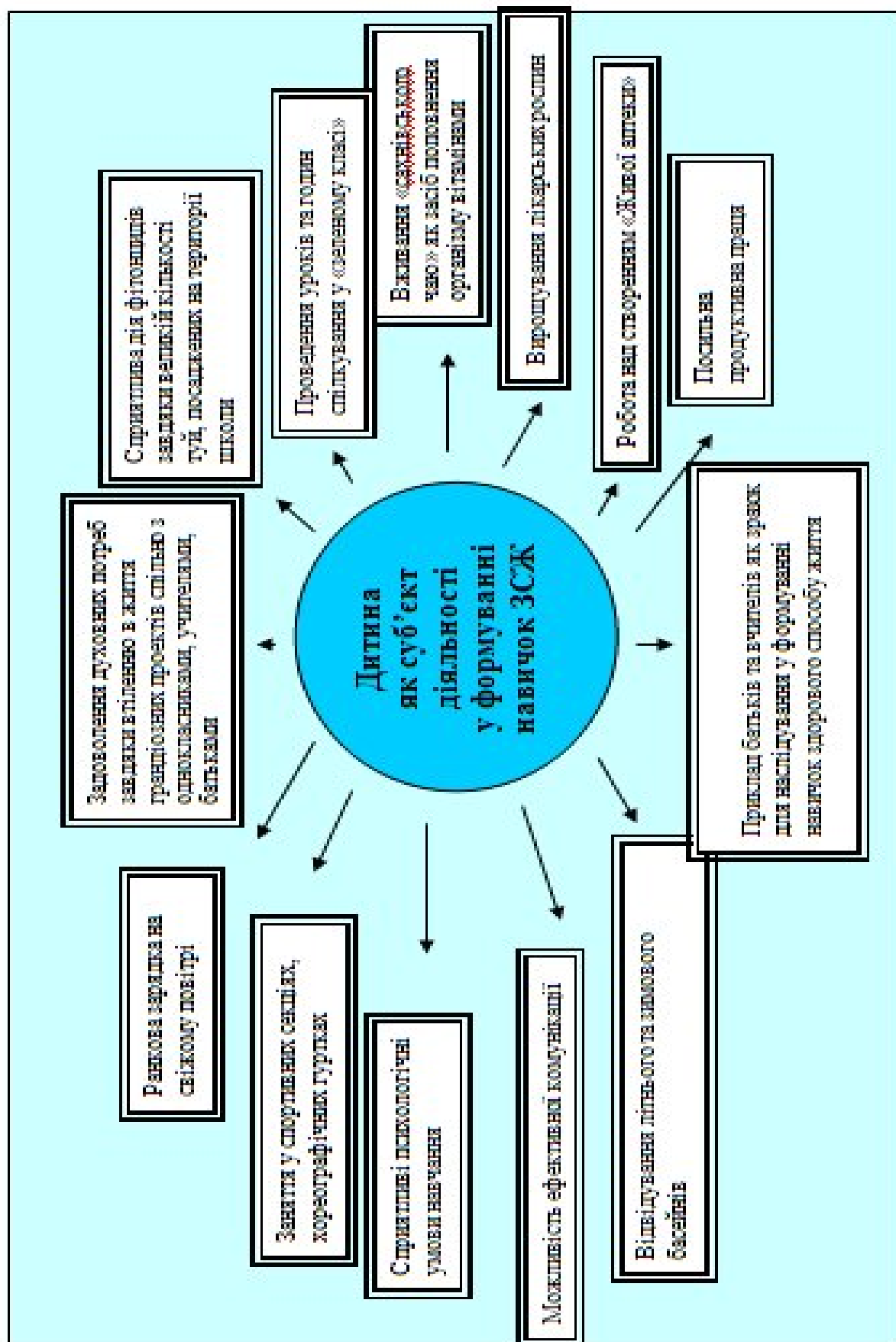

Рис. 3. Модель-схема школи О.А. Захаренка як Школи стримання здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академік із Сахнівки: навч. посіб. / [М.В.Томенко, В.А.Гресь, В.Г.Кремень та ін.] ; за ред.. А.І Кузьмінського. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2008. – 438 с.
2. Антонов В. Л. Композиция городской среды / Методологические проблемы системного подхода: дисс. ...доктора. архит. : 18.00.01 / В. Л. Антонов. – М., 1987. – 440 с.
3. Антонов В. Л. Архитектурная композиция как система «среда–человек» / В. Л. Антонов, С. А. Шубович. – К. : НИИТИАГ, 1999. – 72 с.
4. Бачинський Г. Основи соціоекології: навчальний посібник / Ред. Г. О. Бачинський. – К. : Вища школа, 1995. – 238 с.
5. Бердяев Н.А. Дух и реальность // Бердяев Н.А. Философия свободного духа. - М., 1994. - С.379
6. Березівська Л.Д., Побірченко Н.С. Авторська школа Олександра Антоновича Захаренка. - Черкаси: ЧООПІ, 2010, - 64 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості (у двох книгах). – К. : Либідь, 2003. – Т. 1.
8. Бех І. Д. Виховання особистості (у двох книгах). – К. : Либідь, 2003. – Т. 2.
9. Бех І. Д. Виховання особистості. Сходження до духовності. – К. : Либідь, 2006. – Т. 3. – Стор. 26.
10. Бим-Бад Б. М. Обучение и воспитание через непосредственную среду: теория и практика / Б. М. Бим-Бад // Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии Университета РАО. – 2001. – № 3. – С. 28 .
11. Блонский П.П. Избранные педагогические произведения. – М., 1961. – С. 299.
12. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М : Просвещение, 1968. – 464 с.
13. Бойко Л. П. Формування у школярів загальнолюдських цінностей в умовах функціонування соціально-педагогічної системи “Сім’я – школа – установи культури” : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / Л. П. Бойко. – К., 1998. – 19 с.
14. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 12–15.
15. Використання ресурсів освітнього середовища [Електронний ресурс] // За матеріалами : Освіта.ua. Дата публікації: 05.01.2007. – Режим доступу до ресурсу :
16. <http://osvita.ua/school/manage/1404>.
17. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки для студентів вищих навчальних закладів нариси / О. І. Вишневецький. –для XXI века: (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций Дрогобич : «Коло», – 2003. – С. 136–137.
18. Гриценко Л. И. Концепция воспитания А.С.Макаренко в свете современных научных знаний [Електронний ресурс] / Л. И. Гриценко //

- Научная онлайн-библиотека Порталус. – С. 89-96. Дата публікації: 01.11.07. – Режим доступу до ресурсу :
19. http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1193923366&archive=1194448667&start_from=&ucat=&
  20. Захаренко О. А. Поради колезі, народжені в школі над Россю / О. А. Захаренко. – Черкаси : Агрополіс, 2002. – 93 с.
  21. Захаренко О. А. Сутність сільської загальноосвітньої / О. А. Захаренко // Шкільний світ. – 1997. – № 4. – С.4–5.
  22. Захаренко О. А. Творчі таємниці вчителя / О. А. Захаренко // Початкова школа. – 1998. – № 3. – С. 1.
  23. Захаренко О.А. Школа над Россю / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К. : Рад. школа, 1979. – 150 с.
  24. Захаренко О. А. Школа – центр виховання на селі / О. А. Захаренко // Грані творчості : кн. для вч. / відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – К., 1990. – С. 7–24.
  25. Захаренко О. А. Щаслива доля поколінь / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик // Рад. школа. – 1977. – № 11.
  26. Захаренко С. О., Орлова Н.В. Деякі поради щодо формування в учнів загальнолюдських цінностей. – Черкаси, 2006.
  27. Макаренко А. С. Доклад в Украинском научно-исследовательском институте педагогики // Соч.: В 7 т. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. - Т. 5. - С. 343.
  28. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8 т. М., 1983 - 1986. - Т. 1.
  29. Монтессори М. Значение среды в воспитании / М. Монтессори // Частная школа. – 1995. – № 4. – С. 125.
  30. Реймерс Н.Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы) Текст. / Н.Ф. Реймерс . М.: 1994. - 214 с.
  31. Савчук Н. С. Трансформації есхатологічного пізнавального підходу в освітньо-культурній сфері : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.10 „Філософія освіти” / Н. С. Савчук. – К., 2006. – 20 с.
  32. Слободчиков В. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры / В. Слободчиков // Новые ценности образования: Культурные модели школ. – М., 1997. – С. 177–185.
  33. Слово до нащадків / О. А. Захаренко ; [упоряд. Н. М. Чепурна]. – К. : СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.
  34. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – 670 с.
  35. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4.
  36. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Історія педагогіки в Росії. – М., 1999. – С. 373.
  37. Шацкий С. Т. Педагогические сочинения : в 4 т. / С. Т. Шацкий. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1964. - Т. 2.

38. Шацкий С. Т. На пути к трудовой школе / С. Т. Шацкий // Свободное воспитание. – 1918. – №10 - 12.
39. Шубович С.О. Основи і методи архітектурного проектування [Електронний ресурс] / С. О. Шубович, О. Є. Фондорко, Л. П. Панова, Ю. В. Жмурко, Г. Л. Коптева // Режим доступу до ресурсу : http://eprints.kname.edu.ua/15877/1/%D0%A2%D0%9E%D0%9F%D0%A0%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81_%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B9_%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BE.pdf
40. Ясвин В. А. Экспертиза школьной образовательной среды / В. А. Ясвин. – М. : Сентябрь, 2000. – 128 с.

З приватного архіву родини Захаренків

1. Захаренко О.А. Лист у майбутнє (Жителям 2017 року від сахнівчан 1967 р.). С. Сахнівка, Корсунь-Шевченківський район, Черкаська область, Україна. – 1967. / Приватний архів родини Захаренків. – П. 132.

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом ЧОПОПП
Зам. № 1194 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1